HET LAND VAN AALST

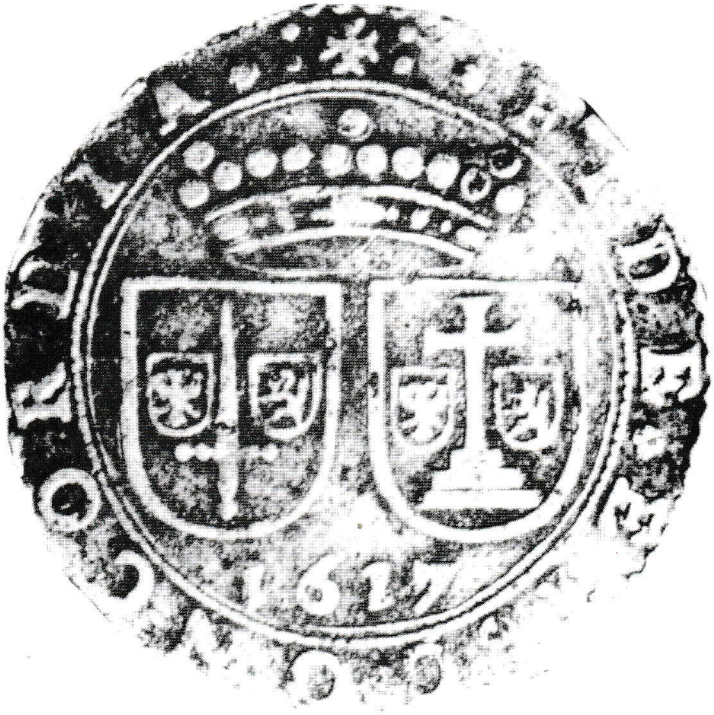

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Provincie Oost-Vlaanderen, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646 - BIC:BBRUBEBB
Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Bart Cherretté, Lieve De Mecheleer, Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot, Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen, Wilfried Vernaeve.

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst
053 21 63 30 - vdmieke@skynet.be

Redactiesecretariaat:
Dirk Van de Perre - 054 33 73 27 - dirkvandeperre@skynet.be
Reinoud Vermoesen - reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@gmail.com
Website: http://www.hetlandvanaalst.be

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

VAN *ZENDER BRUSSEL* TOT *GEHEIM LEGER*. PRIESTERS IN HET ARRONDISSEMENT AALST TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

Pieterjan DE CONINCK

Inleiding[1]

In het voorjaar van 1944 kreeg het *Geheim Leger*, een van de grootste Belgische gewapende verzetsorganisaties, van kardinaal Van Roey de toelating om een eigen aalmoezeniersdienst uit te bouwen. De functie van aalmoezenier bij het *Geheim Leger* was niet zonder risico. Daarom zou de kardinaal zelf geen aalmoezeniers benoemen, maar priesters die deze taak vrijwillig op zich namen, hadden zijn zegen.[2] Enkele maanden later vluchtte de West-Vlaamse priester Cyriel Verschaeve naar Duitsland. Verschaeve sympathiseerde met het nationaalsocialisme en engageerde zich tijdens de Tweede Wereldoorlog volop voor de Nieuwe Orde. Omwille van zijn verregaande collaboratie werd hij na de oorlog bij verstek veroordeeld tot de doodstraf.[3]

Bovenstaande voorbeelden geven een beeld van de bandbreedte waarbinnen katholieke geestelijken tijdens de bezetting actief waren. De verregaande collaboratie van Cyriel Verschaeve stond lijnrecht tegenover het engagement van de aalmoezeniers van het *Geheim Leger* in het gewapend verzet. Tussen beide uitersten bevond zich een scala aan visies, overtuigingen en engagementen. De Belgische bisschoppen kozen de eerste twee oorlogsjaren voor een pragmatische *politiek van het minste kwaad* ten aanzien van de Duitse bezetter. Conflicten met het Duitse militair bestuur (*Militärverwaltung*) in België werden aanvankelijk zo veel mogelijk vermeden. Het episcopaat probeerde zo vooral de belangen van de Kerk en van de katholieke instellingen te beschermen. De houding van de Belgische kerkleiding tegenover de

1 Dit artikel is grotendeels gebaseerd op mijn masterscriptie *De kerk in het midden houden? Houdingen van de diocesane clerus van de bisdommen Gent en Brugge tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Universiteit Gent, 2014.
2 A. Dantoing, «La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande», in: Revue du Nord, 60 (1978), 237, p. 321.
3 Voor een uitgebreide biografie van Cyriel Verschaeve, zie: R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve: biografie*, Tielt, Lannoo, 1998.

Nieuwe Orde was anders. De bisschoppen verwierpen resoluut de collaborerende Nieuwe Orde-groeperingen. De aversie was wederzijds: in december 1940 verklaarden het *Vlaamsch Nationaal Verbond* en *Rex* de Belgische kerkleiding de oorlog.[4] Vanaf 1942 begonnen de bisschoppen ook steeds meer te botsen met de *Militärverwaltung*. In 1943 kwam er uiteindelijk een einde aan de *politiek van het minste kwaad* van het Belgische episcopaat.[5]

In de historiografie over de positie van de Belgische Kerk tijdens de Tweede Wereldoorlog ging heel wat aandacht naar de houding van de bisschoppen. In dit artikel wordt de positie van diocesane priesters onderzocht. Meer specifiek onderzoeken we de houding van een aantal diocesane priesters in het arrondissement Aalst tijdens de bezetting. Hoe gingen ze om met de bezettingsrealiteit? Welke engagementen namen ze zoal op? Wat waren hiervan de gevolgen?

Houdingen en engagementen

Onderzoek naar houdingen tijdens de bezetting is niet altijd evident. Veel hangt af van het beschikbare bronnenmateriaal. Aanvankelijk hadden historici vooral aandacht voor de tweedeling collaboratie-verzet. Deze tweedeling komt bijvoorbeeld nog terug in *Ieder zijn zwarte* van Frank Seberechts.[6] Verzet en collaboratie zijn evenwel labels waarachter in realiteit een complexe werkelijkheid schuilging. Die realiteit is moeilijk te herleiden tot zwart-wit concepten. De strikte tweedeling verzet-collaboratie verloor daarom na verloop van tijd haar vanzelfsprekendheid. Ernst Kossmann en Phillipe Burrin lanceerden het begrip *accommodatie*. Accommodatie is een dynamische strategie waarbij burgers en organisaties zich aanpassen aan de bezettingsrealiteit. Ze kiezen noch voor verzet, noch voor collaboratie. Dit begrip maakte het mogelijk om de grijze zone tussen verzet en collaboratie beter te duiden. De tweedeling werd vervangen door een driedeling.[7] In het onder-

4 A. Dantoing, «La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande", p. 318-139.

5 M. Van den Wijngaert, "L'Eglise et les catholiques sous l'occupation. L'angle belge", in: Maerten (F.), Selleslagh (F.) en Van den Wijngaert (M.), eds., Entre la peste et le choléra. Vie et attitude des catholiques belges sous l'occupation, Gerpinnes, Quorum/Ceges/Arca, 1999, p. 15.

6 F. Seberechts, Ieder zijn zwarte. Verzet, collaboratie en repressie, Leuven, Davidsfonds, 1994, 220 p.

7 M. Beyen, "Van Brunclaer tot Peleman. Cultureel onderhandelen in bezettingstijd", in: De Vos (L.), T' Sjoen (Y.) en Stynen (L.), eds. Verbrande Schrijvers. Culturele collaboratie in Vlaanderen 1933-1953, Gent, Academia Press, 2009, p. 21.

zoek naar de houdingen van priesters komt deze driedeling vaak terug.[8]

Hét verzet en dé collaboratie zijn veralgemeningen. In de praktijk waren er verschillende vormen en gradaties van verzet en collaboratie. Een verdere nuancering is dus noodzakelijk. Verzet kan bijvoorbeeld verder ingedeeld worden op basis van de naoorlogse *statuten van nationale erkentelijkheid,* zoals gewapend weerstander, weerstander door sluikpers, burgerlijk weerstander..., of op basis van andere erkenningsdossiers, zoals lidmaatschap van inlichtingen- en actiediensten.[9] Ook collaboratie kan verder onderverdeeld worden, bijvoorbeeld aan de hand van de vier juridische categorieën: verklikking, politieke-, militaire- en economische collaboratie. Deze indeling kan nog verder verfijnd worden. Zo hanteren Huyse en Dhondt bijvoorbeeld het onderscheid enkelvoudige en meervoudige collaboratie.[10] Er zijn ook andere mogelijkheden. Zo ontwikkelde Aline Sax een nieuwe en genuanceerde typologie van motieven van collaborateurs aan de hand van hun strafdossiers.[11]

De situatie tijdens de bezetting was zelden zwart-wit. Een twee- of driedeling kan dus onmogelijk alle nuances weergeven die een houding tijdens de bezetting kon kennen. Bovendien was een houding tijdens de bezetting vaak een dynamisch gegeven. Eén van de wetenschappers die een fijnere typologie opstelden van houdingen tegenover de Duitse bezetter was de Zuid-Afrikaanse historicus Jonathan Judaken. Hij stelde de zogenaamde *c-curve* op: een typologie van elf houdingen die allemaal beginnen met de letter c. Het gaat hier om een schaal met meer nuance dan de opdeling verzet-collaboratie-neutraal/accommodatie. Judaken gebruikte dit conceptueel kader voor zijn onderzoek naar de

8 Zie o.a. F. Maerten, "Le monde catholique dans la guerre. Wallonie et Bruxelles.", in: Maerten (F.), Selleslaghs (F.) en Van den Wijngaert (M.), eds. Entre la peste et le choléra. Vie et attitude des catholiques belges sous l'occupation. Gerpinnes, Quorum/Ceges/Arca, 1999, pp. 21-32; F. Maerten "Le clergé du diocèse de Tournai à face à l'occupation: la voie étroite." In: Maerten (F.), Selleslaghs (F.) en Van den Wijngaert (M.), eds. Entre la peste et le choléra. Vie et attitude des catholiques belges sous l'occupation. Gerpinnes, Quorum/Ceges/Arca, 1999, pp. 127-165; L. Gevers, "Catholicism in the Low Countries during the second World War: Belgium and The Netherlands: a comperative approach.", in: Gevers (L.) en Bank (J.), eds. Religion under Siege. The Roman Catholic Church in occupied Europe (1939-1950). Leuven, Peeters, 2007, deel 1, p. 205-242 en A. De Sutter, Le clergé régulier dans les provinces de Namur et de Luxembourg (1940-1944), in: Maerten (F.), Selleslaghs (F.) en Van den Wijngaert (M.), eds. Entre la peste et le choléra. Vie et attitude des catholiques belges sous l'occupation. Gerpinnes, Quorum/Ceges/Arca, 1999, pp. 77-90.

9 F. Strubbe, Geheime oorlog 40/45. De Inlichtings- en Actiediensten in België, Tielt, Uitgeverij Lannoo, 1991, p. 19.

10 L. Huyse en S. Dhondt, Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952, Leuven, Uitgeverij Kritak, 1991, p. 194.

11 A. Sax, Voor Vlaanderen, volk en Führer: de motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog, Antwerpen, Manteau/Prometheus, 2012.

houding van Franse intellectuelen tijdens de Duitse bezetting. Volgens Judaken situeerden de meeste Franse intellectuelen, en bij uitbreiding zelfs de meerderheid van de Franse bevolking, zich ongeveer in het midden van de c-curve. Hij benadrukte bovendien dat een houding geen statisch gegeven was en onder invloed van keuzes en omgevingsfactoren (tijd, plaats...) doorheen de bezetting kon wijzigen.[12]

In de typologie van houdingen in dit artikel ligt de nadruk vooral op engagementen in het verzet en voor de Nieuwe Orde. In zeker opzicht een terugkeer naar de klassieke twee- en driedeling en dus een stap terug als men ze vergelijkt met een uitgebreide typologie zoals die van Judaken. De verklaring hiervoor ligt bij de aard van het beschikbare bronnenmateriaal. De bronnen over de houdingen en ideeën van priesters tijdens de bezetting zijn beperkt. Interessante archieven, zoals die van het Bisdom Gent en de Dienst voor Oorlogsslachtoffers, bevatten voornamelijk materiaal over vormen van verzet en engagementen voor de Nieuwe Orde. Daarom komen deze engagementen prominent voor in dit artikel.

Politiek van het minste kwaad

Op 10 mei 1940 viel het Duitse leger België aan. De Belgische kerkprovincie bestond op dat ogenblik uit het aartsbisdom Mechelen en de suffragane bisdommen Brugge, Gent, Luik, Namen en Doornik. Aan het hoofd van deze kerkprovincie stond metropoliet kardinaal Jozef-Ernest Van Roey, aartsbisschop van Mechelen. De Duitse inval kwam op een moment dat de Belgische Rooms-Katholieke Kerk volop bloeide. De bisschoppen genoten veel aanzien en de meeste Belgen waren praktiserend katholiek. Het aantal roepingen lag hoog en doorheen het land liep een goed uitgebouwd netwerk van parochiekerken, kloosters en abdijen. De Kerk speelde een belangrijke rol op tal van maatschappelijke domeinen. Via het katholiek onderwijs, zieken- en armenzorg, vakbonden, werkgeversorganisaties, jeugdbewegingen... had ze een gigantische invloed op het dagelijks leven van de meeste Belgen.[13]

Al snel werd duidelijk dat het Belgisch leger geen partij was voor de Duitse strijdkrachten. Tot grote ontevredenheid van de regering capituleerde koning Leopold III op 28 mei. De regering verliet België en droeg het bestuur over aan een aantal topambtenaren. De koning

12 J. Judaken, "Intellectuals, culture, and the Vichy years: reappraisals and new perspectives", in: Contemporary French Civilization, 31 (2007), 2, p. 84.
13 M. Van den Wijngaert, "L'Eglise et les catholiques sous l'occupation. L'angle belge", p. 9.

besloot om het land niet te verlaten. Hij koesterde plannen om België onder zijn leiding om te vormen tot een neutrale, katholieke en autoritair geleide monarchie. Hij hoopte dat het Koninkrijk België een semiautonome plaats zou kunnen innemen in een door Duitsland gedomineerd Europa. Kardinaal Van Roey kende de plannen van de vorst en was ze vermoedelijk niet ongenegen. Voor hem was de autonomie van de Belgische Kerk en de eenheid van België prioritair. In november 1940 werd echter definitief duidelijk dat Adolf Hitler een andere toekomst zag voor België.[14] Anders dan in Nederland, waar een meer politiek geëngageerd burgerlijk bestuur (*Zivilverwaltung*) aan de macht kwam, plaatse hij België onder het gezag van een militair bezettingsbestuur (*Militärverwaltung*). Dat militair bestuur had één prioriteit: de Belgische economie zo efficiënt mogelijk exploiteren ten dienste van de Duitse oorlogsmachine. Om dit doel te realiseren was het cruciaal dat er rust en stabiliteit heerste in bezet België.[15]

De Kerk en de *Militärverwaltung* kwamen tot een *modus vivendi*. Beide partijen probeerden elkaar gedurende het eerste bezettingsjaar niet voor het hoofd te stoten. De Duitse bezetter besefte dat de bisschoppen een grote invloed hadden op de katholieke bevolking. Een slechte relatie met de kerkleiding kon een bedreiging vormen voor de rust en orde in bezet België. De Duitsers hadden op dat vlak slechte herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog, toen de verhoudingen met kardinaal Mercier erg gespannen waren.[16] De Belgische bisschoppen hadden van hun kant weinig zin in grote conflicten met de bezetter. De prioriteit van de bisschoppen was het vrijwaren van de autonomie van de Kerk en het beschermen van de onafhankelijkheid van de talrijke katholieke organisaties en instellingen. Ernstige problemen met de bezetter konden de belangen van de Kerk enkel schaden.[17] Zo ontstond een situatie die door verschillende historici, zoals Alain Dantoing, Lieve Gevers en Mark Van den Wijngaert, omschreven wordt als een *politiek van het minste kwaad* of *accommodatie*. Concreet hield dit in dat de bisschoppen bereid waren om zich, binnen bepaalde grenzen, te schikken naar de Duitse eisen, om zo de kerkelijke belangen te beschermen. Maar ook de bezetter moest soms water bij de wijn doen. In 1940 ontstonden er conflicten met kardinaal Van Roey rond de benoeming van profes-

14 L. Gevers, "Bisschoppen en bezetting. De Kerk in de Lage Landen tijdens de Tweede Wereldoorlog", in: Trajecta, 13 (2004), p. 380.
15 N. Wouters, Oorlogsburgemeesters 40/44 : lokaal bestuur en collaboratie in België, Tielt, Lannoo, 2004, p.48.
16 A. Dantoing, La "collaboration" du Cardinal. L'Eglise de Belgique dans la Guerre de 40, Brussel, De Boeck, 1991, p. 268.
17 L. Gevers, Bisschoppen en bezetting, p. 380.

soren aan de Katholieke Universiteit van Leuven en rond de viering van de Belgische Nationale Feestdag. De Mechelse aartsbisschop hield in beide gevallen het been stijf en de Duitsers legden zich daar uiteindelijk noodgedwongen bij neer.[18] De accommodatie van de bisschoppen was niet uniek: tal van hoge ambtenaren, magistraten, industriëlen... pasten dezelfde strategie toe.

De toegevingen aan de bezetter betekenden evenwel niet dat de Belgische bisschoppen begrip opbrachten voor collaboratie met de Duitse bezetter. Collaborerende partijen en organisaties, zoals Rex en het VNV, werden scherp veroordeeld.[19] Het lijkt erop dat de meeste Belgische priesters de lijn van de bisschoppen volgden. Slechts een minderheid koos voor actief verzet (rond de 20%)[20] of voor openlijke collaboratie (2 à 3%).[21] Naarmate de bezetting vorderde werd duidelijk dat de bisschoppen de *politiek van het minste kwaad* niet konden blijven volhouden. Het jaar 1942 was een keerpunt. Kardinaal Van Roey raakte er steeds meer van overtuigd dat Duitsland de oorlog zou verliezen.[22] De Belgische bevolking begon ook steeds meer te lijden onder de Duitse bezetting. Bovendien vaardigde de *Militärverwaltung* een aantal voor het episcopaat onaanvaardbare verordeningen uit. Steeds heviger bisschoppelijk protest was het gevolg. Met hun herderlijke brief van 15 maart 1943 maakten de bisschoppen volgens Mark van den Wijngaert een einde aan hun politiek van accommodatie. In die brief klaagden ze de verplichte tewerkstelling en de opeising van kerklokken aan. De relatie met de bezetter bereikte een absoluut dieptepunt. Even werd alle contact tussen episcopaat en *Militärverwaltung* verbroken. Uiteindelijk werd het contact terug hersteld, maar de verhoudingen tussen de bisschoppen en de *Militärverwaltung* zouden tot het einde van de oorlog verzuurd blijven.[23]

Engagement voor de Nieuwe Orde

De Belgische bisschoppen stonden tijdens de bezetting lijnrecht tegenover de vertegenwoordigers van de collaborerende Nieuwe Orde. Het Belgische episcopaat verwierp resoluut het Vlaams-Nationalistische *Vlaamsch Nationaal Verbond* (VNV). De aversie was wederzijds.

18 L. Gevers, Bisschoppen en bezetting, p. 379.
19 M. Van den Wijngaert, L'Eglise et les catholiques sous l'occupation, p. 10.
20 Wanneer ook de hulp aan ondergedoken Joden in rekening wordt gebracht stijgt dit percentage tot rond de 37%.
21 M. Van den Wijngaert, L'Eglise et les catholiques sous l'occupation, p. 16-17.
22 L. Gevers, Bisschoppen en bezetting, p. 384.
23 M. Van den Wijngaert, L'Eglise et les catholiques sous l'occupation, p. 15.

VNV-leider Staf De Clercq beschouwde de bisschoppen immers als behoeders van de Belgische Staat. Tijdens de bezetting zou het herhaaldelijk botsen tussen de Belgische bisschoppen en het VNV. Ironisch genoeg was een meerderheid van de VNV-leden katholiek en werd de partij door concurrenten vaak smalend het "*klerikale VNV*" genoemd.[24] Ook de relatie tussen de Belgische bisschoppen en *Rex* was erg vijandig. In het begin van de bezetting leek het er even op dat kardinaal Van Roey *Rex* tegemoet zou treden. Een autoritair België onder leiding van Leopold III leek toen nog tot de mogelijkheden te behoren. Kardinaal Van Roey wou het VNV absoluut stokken in de wielen steken en *Rex* en het *Verdinaso* konden hem hierbij helpen. Toen de echte plannen van Rex-leider Degrelle duidelijk werden, werd ook de kloof tussen Rex en de kerkleiding erg diep.[25]

Ook de *Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft* (DeVlag), de grote concurrent van het VNV, had een problematische relatie met de Kerk. De DeVlag was zelf op zijn minst agodsdienstig ingesteld, maar de organisatie had erg nauwe banden met de SS en die stond erg vijandig tegenover het katholicisme. Binnen de DeVlag besefte men evenwel dat het katholicisme een prominente plaats innam in de Vlaamse samenleving.[26] Deze situatie zorgde ervoor dat de DeVlag moeilijk openlijk stelling kon innemen bij godsdienstige kwesties. Zowel de Vlaamse gelovigen als de *SS,* mochten niet worden gebruuskeerd. Daarom richtte DeVlag zijn pijlen vooral op het klerikalisme, in plaats van op het katholieke geloof. De Kerkleiding en het volgens de DeVlag "*Klerikale VNV*" werden hard aangepakt in de DeVlag-propaganda.[27]

Slechts een minderheid van de Belgische geestelijken sympathiseerde met de Nieuwe Orde. Gezien de houding van het episcopaat hoeft het niet te verbazen dat het aantal geestelijken dat openlijk uitkwam voor deze sympathieën nog kleiner was.[28] De priesters met sympathie voor de Nieuwe Orde maakte meestal deel uit van de conservatief-katholieke stroming binnen de Vlaamse Beweging. Naast ultrakatholiek en Vlaams-Nationalistisch, was deze stroming ook fel gekant tegen de houding van de Belgische bisschoppen. Ze verwierp bovendien de democratie en sympathiseerde met autoritaire staatsvormen.[29]

24 B. De Wever, Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945, Tielt, Uitgeverij Lannoo, 1994, p.376 en 378.
25 B. De Wever, Greep naar de macht, p. 376.
26 F. Seberechts, Geschiedenis van DeVlag. Van cultuurbeweging tot politieke partij 1935-1945, Gent, Perspectief Uitgaven, 1991, p. 54.
27 F. Seberechts, Geschiedenis van DeVlag, p. 55.
28 M. Van den Wijngaert, L'Eglise et les catholiques sous l'occupation, p. 17.
29 L. Gevers, "Voor God, Vaderland en moedertaal Kerk en natievorming in België, 1830-1940". In: Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis , 1997, 3, p. 43-44.

In het arrondissement Aalst hadden priesters Jozef De Brouwer en Aloïs De Maeyer duidelijk sympathie voor het VNV. Aloïs De Maeyer was godsdienstleraar aan het Koninklijk Atheneum in Aalst.[30] Tijdens de bezetting was hij betrokken bij een aantal Nieuwe Orde-gezinde initiatieven. Zo droeg hij een mis op tijdens de IJzerbedevaart van 1941. De IJzerbedevaarten tijdens de Duitse bezetting, de zogenaamde Oorlogsbedevaarten, waren omstreden omwille van hun pro-Duitse karakter. Ook de IJzerbedevaart van 1941 verliep in een Duitsgezinde sfeer. In een van de toespraken werden bijvoorbeeld de Oostfontvrijwilligers geprezen.[31] De Maeyer was ook aanwezig op de begrafenis van VNV-leider Staf De Clercq. Dit was net als de oorlogsbedevaarten een manifestatie die een duidelijke Nieuwe Orde-stempel droeg.[32]

Tijdens de bezetting schreef Aloïs De Maeyer een aantal artikels over toneel voor het tijdschrift *Nieuw Vlaanderen*.[33] Na de oorlog werd medewerking aan *Nieuw Vlaanderen* als een problematische daad aanzien. Tijdens het interbellum was het blad uitgegroeid tot een van de belangrijkste Vlaamse weekbladen van katholieke signatuur. Rond 1937 kregen VNV-leden steeds meer vat op *Nieuw Vlaanderen*. Het blad uitte ook steeds meer kritiek op de parlementaire democratie. Toen het na een onderbreking van vijf maanden opnieuw verscheen, op 5 oktober 1940, waren er toegevingen gedaan aan de Duitse bezetter. *Nieuw Vlaanderen* kwam in het teken van de Nieuwe Orde te staan en een aantal vroegere medewerkers distantieerden zich van het tijdschrift. Hoewel midden 1941 de politieke bijdrages verdwenen, bleef de Duitse invloed op de culturele artikels merkbaar. Met de bevrijding kwam er meteen ook een einde aan *Nieuw Vlaanderen*.[34] Hoewel de artikels van De Maeyer niet politiek van aard waren, kwam er na de oorlog toch kritiek op zijn medewerking aan het blad.[35]

Het werd De Maeyer na de oorlog ook kwalijk genomen dat hij betrokken was geweest bij *Zender Brussel*. *Zender Brussel* was een radio-instituut dat werd gecontroleerd door de Duitse bezetter en Nieuwe

30 Aloïs De Maeyer (1888-1973) is priester en toneelcriticus. In 1933 wordt hij benoemd tot leraar godsdienst aan het Aalsterse Atheneum. In 1949 wordt hij lid van de raad van beheer van het IJzerbedevaartcomité.

31 C. van Lauwe en P. J. Verstraete, De Oorlogsbedevaarten. Kroniek van de vergeten IJzerbedevaarten 1940-1944, Kortrijk, p. 85.

32 Archief Heemkundige Kring Haaltert, Archief Jozef De Brouwer, Briefwisseling, Brief van Jozef De Brouwer aan Z.E.H. De Kesel , december 1944.

33 Archief Bisdom Gent, Archief van Monseigneur H. Coppieters, Albert De Mayer [sic], brief 26/11/1945.

34 E. Gerard, "Nieuw Vlaanderen". In: De Wever (B.), De Schrijver (R.), et.al., Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tielt, Lannoo, 1998, p. 2202.

35 Archief Bisdom Gent, Archief van Monseigneur H. Coppieters, Albert De Mayer [sic], brief 26/11/1945

Orde-gezinde Vlamingen. Naast Duitse propaganda, zond de radiozender onder andere ook grote VNV-manifestaties uit.[36] De Maeyer zelf noemde zijn medewerking aan *Zender Brussel* miniem. Zijn bijdrage zou naar eigen zeggen beperkt zijn gebleven tot ongeveer vijf recensies van toneelstukken en "*Alles samen zal de voorlezing daarvan (niet door mij) een half uur hebben kunnen bedragen.*"[37] Omwille van zijn engagementen voor de Nieuwe Orde tijdens de bezetting eiste de minister van onderwijs na de oorlog het ontslag van De Maeyer als godsdienstleerkracht. Zover zou het uiteindelijk nooit komen. Aloïs De Maeyer bleef tot zijn pensionering in 1959 godsdienstleerkracht aan het Aalsterse Atheneum.[38]

E.H. Jozef De Brouwer, onderpastoor in Hofstade. (verzameling Heemkundige Kring Denderland)

Ook Jozef De Brouwer, onderpastoor in Denderleeuw, sympathiseerde met (bepaalde aspecten van) de Nieuwe Orde.[39] Hij verwierp wel resoluut de denkbeelden van de DeVlag. Vanuit zijn Vlaams-Nationalistische overtuiging had De Brouwer sympathie voor het VNV. Hij was aanwezig op de uitvaartplechtigheid van Staf De Clercq en las regelmatig de VNV-krant *Volk en Staat*. Hij had naar eigen zeggen geen abonnement en las deze krant omdat ze het beste zijn *"[...] opinie en goeddunken weergaf"*.[40] Jozef De Brouwer kon begrip opbrengen voor

36 B. De Wever, "Zender Brussel.". In: De Wever (B.), De Schrijver (R.), et.al. Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tielt, Lannoo, 1998, p. 3777.
37 Archief Bisdom Gent, Archief van Monseigneur H. Coppieters, 7.3.9 Albert De Mayer [sic], brief 26/11/1945.
38 Biografisch repertorium priesters Bisdom Gent, A. De Maeyer, p. 150, nr. 1529.
39 Jozef De Brouwer (1909-1984) wordt in 1934 tot priester gewijd. Hij is achtereenvolgens actief als onderpastoor in Denderleeuw (1934) en Hofstade (1945) en als pastoor in Impe (1954) en Sint-Gillis-bij-Dendermonde (1964). De Brouwer is ook een erg actief historicus. Hij publiceert tal van geschiedkundige artikels en dorpsmonografieën en is van 1952 tot 1979 redactiesecretaris van het geschiedkundig tijdschrift *Het Land van Aalst*.
40 Archief Heemkundige Kring Haaltert, Archief Jozef De Brouwer, Briefwisseling, Brief aan Z.E.H. De Kesel, december 1944.

Vlamingen die aan het Oostfront vochten, maar moedigde dit naar eigen zeggen niet aan.[41] Als overtuigd katholiek beschouwde hij het communisme zeker als een bedreiging. Naarmate de oorlog vorderde, groeide bij De Brouwer echter de ontgoocheling over de positie van de Vlamingen aan het Oostfront. In maart 1943 uitte hij in een brief aan VNV-leider Elias zijn ongenoegen. Jozef De Brouwer vond het niet langer verantwoord "[...] *nog Vlaamse jongens voor het Oostfront te ronselen, gezien zij verplicht werden hun geloof ontrouw te worden*!"[42] In dezelfde brief drukte hij ook zijn ontgoocheling uit over de koers van het VNV. De Brouwer was bang dat het VNV de Duitse belangen liet primeren op de Vlaamse. De houding van het VNV steunde volgens hem op een aantal verkeerde principes.[43] Volgens De Brouwer moest Vlaanderen niet rekenen op de hulp van de Duitsers om zijn onafhankelijkheid te realiseren: "[...] *dat wij* [de Vlamingen] *dag op dag gefopt worden en het nog meer zouden zijn moesten de Duitschers volledig winnen en de lakens uitdelen in Europa: ofwel worden we Duitsch, ofwel krijgen we den akeligen Belgiek terug als bufferstaat* [...]"[44]

Hij had ook kritiek op nationaalsocialistische tendensen binnen het VNV en op het feit dat de Duitsers hun beloftes in verband met het Vlaamse Legioen verbraken. Volgens De Brouwer was het duidelijk dat het nationaalsocialisme in strijd was met het katholieke geloof en het mocht daarom zeker niet in Vlaanderen geïmplementeerd worden: "*Welnu dat nationaalsocialisme beteekent voor Vlaanderen de verloochening van zijn Katholiciteit en de verheidensching over heel de lijn, wat wij als Katholieken nooit mogen en nooit kunnen aannemen.*"[45]

Na de bevrijding vaardigde de Procureur des Konings van Oudenaarde een aanhoudingsbevel uit tegen De Brouwer. Het onderzoek werd echter snel afgesloten. Er volgde geen officieel onderzoek vanwege de krijgsauditeur. Jozef De Brouwer moest zich dus niet voor de rechter verantwoorden voor zijn houding tijdens de bezetting. De bisschop van Gent schorste De Brouwer wel wegens zijn ongehoorzaamheid tijdens de bezetting. Na deze schorsing werd hij benoemd tot onderpastoor in Hofstade.[46]

41 Cegesoma, Enquête Kerk en clerus tijdens de bezetting (AA 1217), Enquêtes diocesane clerus bisdom Gent, Jozef De Brouwer.
42 Archief Heemkundige Kring Haaltert, Archief Jozef De Brouwer, Egodocumenten, ongedateerde autobiografische documenten, p. 9.
43 Archief Heemkundige Kring Haaltert, Archief Jozef De Brouwer, Briefwisseling, Brief De Brouwer aan Elias 3 april 1943.
44 Archief Heemkundige Kring Haaltert, Archief Jozef De Brouwer, Briefwisseling, Brief De Brouwer aan Elias 3 april 1943.
45 Ibidem.
46 J. Roelants, Omme God ende Vlaenderen. Leven en werk van Jozef De Brouwer, 2009, p. 28.

Negeren van Duitse richtlijnen en bevelen

Een aantal priesters weigerden zich neer te leggen bij bepaalde Duitse richtlijnen en bevelen. Aanvankelijk ging het vooral om individuele gevallen. Naar aanleiding van de verplichte tewerkstelling zou dit echter ook gebeuren op vraag van de Belgische bisschoppen. In 1940 ontsnapte een Britse soldaat uit een voorlopig krijgsgevangenkamp in Ninove. Hij werd opgevangen op verschillende onderduikadressen in het gehucht Lebeke. Laurent Schoorens, pastoor van Lebeke-Outer, hielp mee aan de repatriëring van de Brit. De *Sipo-SD* kreeg lucht van de zaak en probeerde te achterhalen waar de soldaat onderdak had gekregen.[47] Schoorens werd in april 1942 aangehouden en ondervraagd. Hij weigerde om zijn parochianen te verklikken.[48]

> *"Hij* [getuige Robert De Saedeleer uit Lebeke] *bevestigt eveneens dat de Engelsche soldaat nog op verscheidene plaatsen in de buurt had verbleven en dat, enkel door het hardnekkig zwijgen van Mijnheer Schoorens Laurent minstens een twintigtal personen die den Engelschen soldaat geholpen hadden nooit werden aangehouden en van verdere moeilijkheden gespaard bleven."*[49]

Omdat hij bleef zwijgen werd Laurent Schoorens door de Duitsers veroordeeld wegens het verlenen van "*hulp aan den vijand*". Hij verbleef enkele dagen in gevangenissen in Brussel en Essen. Daarna zat hij achtereenvolgens gevangen in Bochum, Kamp Esterwegen en Untermansfeld. In april 1945 werd Schoorens bevrijd door geallieerde soldaten.[50] Zijn collega André Vanhabost, onderpastoor in Overboelare, organiseerde in het geheim en zonder Duitse toestemming bijeenkomsten van de *Katholieke Arbeidersjeugd*. Nadat de bezetter dit ontdekte werd hij veroordeeld tot een boete van 1.000 fr. Omdat hij deze boete weigerde te betalen, werd Vanhabost aangehouden. Hij zat van 10 februari 1943 tot 3 maart 1943 in de gevangenis.[51]

In 1943 botsten de bisschoppen en de *Militärverwaltung* naar aanleiding van de verplichte tewerkstelling van Belgen in Duitsland. De Duitse oorlogseconomie worstelde met een tekort aan arbeidskrachten. Daarom vaardigde de bezetter in oktober 1942 een verordening uit

47 De *Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst* (Sipo-SD) was een Duitse politieke ordedienst. Tot het takenpakket van de Sipo-SD behoorden o.a. verzetsorganisaties opsporen en toezicht houden op de Jodenvervolging. De *Gestapo* was een bekend en berucht onderdeel van de Sipo-SD.
48 DOS, Dossier Laurent Schoorens, Algemene inlichtingen.
49 DOS, Dossier Laurent Schoorens, Getuigenis Robert De Saedeleer 11/7/1946.
50 DOS, Dossier Laurent Schoorens, Advies commissie.
51 Archief Bisdom Gent, Archief Mgr. H. Coppieters, Priesters en religieuzen van het bisdom Gent aangehouden door de Duitsers, leden van het verzet of gevallen als oorlogsslachtoffers.

waardoor alle Belgische mannen tussen 18 en 50 jaar en alle ongehuwde vrouwen tussen 21 en 35 jaar verplicht konden worden om te gaan werken in Duitsland.[52] Deze maatregel lokte hevig protest uit bij het Belgische episcopaat. De bisschoppen stuurden de bezetter een bezwaarschrift en drongen meermaals aan op een afschaffing of afzwakking van deze verordening.[53] De opeising van arbeiders ontwrichtte immers katholieke families en het was bovendien niet zeker dat de opgeëisten in Duitsland hun godsdienstige plichten konden vervullen. Het enige resultaat van het kerkelijke protest was dat vrouwen jonger dan 25 jaar niet langer werden opgevorderd.[54] In december 1942 publiceerden de Belgische bisschoppen een eerste herderlijke brief over het probleem van de "*Wegvoering van de Belgische arbeiders naar Duitsland*". Dit herderlijk schrijven bevatte vooral godsdienstige richtlijnen en adviezen voor de opgeëisten en hun families (bv. regelmatig bidden en een godsdienstig voorwerp meenemen naar Duitsland).[55]

In 1943 schakelde de Duitse bezetter de verplichte tewerkstelling een versnelling hoger. De opeisingen gebeurden via een systeem van jaarklassen waardoor nog meer Belgen in Duitsland zouden moeten gaan werken. De Belgische bisschoppen reageerden deze keer met een herderlijke brief die veel scherper van toon was dan de vorige.

> *"Belgische burgers worden verplicht, rechtstreeks of onrechtstreeks, mede te werken aan de militaire verrichtingen van de vreemde Mogendheid die, op onrechtvaardige wijze, een zeer hard bezettingsregime aan hun vaderland oplegt en geen minste verzekering geeft wat betreft zijn toekomst; vaak worden de arbeiders en vooral de arbeidsters in toestanden gesteld die, onder zedelijk en godsdienstig opzicht, zeer nadelig zijn; ten slotte gelukt het aan uw Bisschoppen niet, spijts hun herhaaldelijk aandringen, de toelating te bekomen om hun verbannen diocesanen priesters-aalmoezeniers te zenden die hen door hun priesterlijke bediening zouden bijstaan."*[56]

Veel gelovigen reageerden erg enthousiast op deze herderlijke brief. Heel wat Belgische katholieken zaten immers al lang te wachten op een krachtig signaal vanwege de kerkleiding.[57] Om te bepalen wie in aan-

52 A. Dantoing, La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande, p. 322.
53 L. Gevers, Bisschoppen en bezetting, p. 223.
54 A. Dantoing, La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande, p. 323.
55 Kardinaal Van Roey, In den dienst van de Kerk: leerstellige en herderlijke geschriften en toespraken, Oproep tot onze landgenoten, p. 430-434.
56 Kardinaal Van Roey, In den dienst van de Kerk, Herderlijke brief van maart 1943, p. 66-69.
57 A. Dantoing, La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande, p. 324.

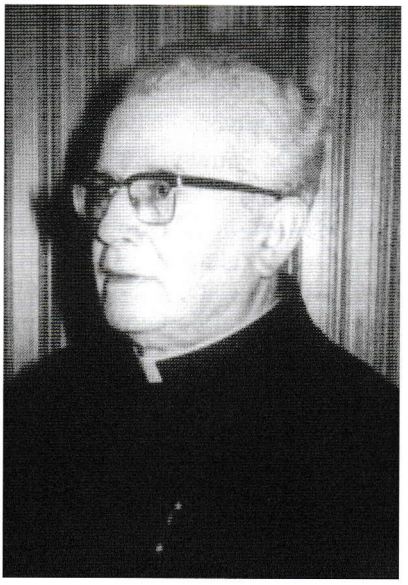

Links: Mgr. Honoré Coppieters, bisschop van Gent. (verzameling auteur)
Rechts: E.H. August Verbraeken, superior Sint-Maartensinstituut Aalst. (verzameling auteur)

merking kwam voor verplichte tewerkstelling, doorzocht de bezetter de registers van de burgerlijke stand. Ook lijsten met laatstejaarsstudenten op middelbare scholen waren hiervoor erg interessant. De Belgische bisschoppen verboden elke vorm van medewerking aan de verplichte tewerkstelling.

> *"De menselijke rede en de christelijke zedenleer veroordelen en brandmerken deze onrechtvaardige en barbaarse methoden: alle medewerking tot het uitvoeren dezer maatregelen is in geweten streng verboden."*[58]

E.H. August Verbraeken en E.P. Achiel De Pauw volgden trouw de richtlijnen van de bisschoppen, zelfs al belandden ze hierdoor in de gevangenis. August Verbraeken, superior van het Sint-Maarteninstituut in Aalst, weigerde om de Duitsers een lijst met de laatstejaarsstudenten te bezorgen. Ook de rector van het nabijgelegen Sint-Jozefscollege, pater Achiel De Pauw, s.j, vertikte het om een lijst met retoricastudenten af te leveren. Op 12 augustus 1944 werden ze allebei gearresteerd en opgesloten in de stadsgevangenis. Later werden ze overgeplaatst naar de gevangenis van Gent. De Gentse bisschop, Mgr. Honoré Coppieters,

58 Kardinaal Van Roey, In den dienst van de Kerk, Herderlijke brief van maart 1943, p. 66-69.

drong bij de Duitse bezetter aan op hun vrijlating. Hij benadrukte dat hij, samen met de andere Belgische bisschoppen, verantwoordelijk was voor het verbod om dergelijke lijsten over te maken.[59] Op 2 september, enkele dagen voor de bevrijding van Gent, werden superior Verbraeken en pater De Pauw vrijgelaten.[60]

Anti-Duitse uitlatingen

Een aantal priesters trok vanop de preekstoel fel van leer tegen de Duitse bezetter. Vooral de verplichte tewerkstelling was een doorn in het oog van veel geestelijken. Onderpastoor Jozef Bressers bediende in Denderleeuw een hulpkerk. Omwille van zijn anti-Duitse houding kreeg deze kerk volgens hem in de volksmond gaandeweg de naam "*Kerkje van de Witten*". Bressers klaagde in zijn sermoenen de Duitse censuur aan. Naar aanleiding van de herderlijke brief van de bisschoppen preekte hij fel tegen de verplichte tewerkstelling. Bressers werd kort daarop aangehouden. Omwille van deze preken en zijn anti-Duitse houding werd de onderpastoor veroordeeld tot een gevangenisstraf van twee jaar.[61] Ook onderpastoor Paul Heyvaert klaagde de verplichte tewerkstelling aan vanop de kansel. Op 12 januari 1944 werd Heyvaert, op dat moment onderpastoor in Sint-Antelinks, door de Duitsers gearresteerd. Reden van zijn aanhouding was een preek tegen de verplichte tewerkstelling die hij had gehouden als onderpastoor in Nevele. Paul Heyvaert werd veroordeeld tot een gevangenisstraf wegens het verkondigen van anti-Duitse propaganda. Hij kwam vrij op 25 juni 1944.[62]

Ook Albert Callant, onderpastoor in Herdersem, werd veroordeeld wegens zijn anti-Duitse uitlatingen. Callant was helemaal niet geliefd bij het plaatselijke VNV-gemeentebestuur. Dat beschouwde hem als een "*anglofiel*". Het werd Callant niet in dank afgenomen dat hij er zijn parochianen van probeerde te overtuigen dat de Duitse nederlaag nabij was. Callant verspreidde berichten van de Britse radio en moedigde de inwoners van Herdersem aan om het gezag van het VNV-gemeentebestuur te contesteren.[63] Dit bleef niet zonder gevolgen. Albert Callant werd op 22 februari 1944 gearresteerd op beschuldiging van "*deutschfeindliche* Äusserungen". Aanleiding was een bezoek aan en-

59 Archief Bisdom Gent, Archief Mgr. H. Coppieters, Briefwissseling met de Duitse bezettende macht en de Belgische overheid.
60 Archief Sint-Maarteninstituut Aalst, Kontakt, Vraaggesprek met de oud-superior Z.E.H. Verbraeken, 47 (1964), p. 5.
61 DOS, Dossier Jozef Bressers, Ondervraging 14/12/1944.
62 DOS, Dossier Paul Heyvaert, Algemene inlichtingen.
63 DOS, Dossier Albert Callant, Brief 21/12/1945.

kele dorpsgenoten. Callant zou tijdens dit bezoek de Duitse bezetter bekritiseerd hebben. Hij zou zich toen ook positief hebben uitgelaten over verzetsdaden. Zo zou hij verkondigd hebben dat een collaborateur neerschieten geen zonde was, aangezien die zich tegen zijn vaderland had gekeerd. Callant werd verklikt bij de bezetter. Drie inwoners van Herdersem, waaronder VNV-oorlogsburgemeester Frans De Boeck, waren bereid om tegen hem te getuigen. Het *Kriegsgericht* veroordeelde de onderpastoor tot een gevangenisstraf van zeven jaar.[64]

Sluikpers

Na de capitulatie van het Belgisch leger in mei 1940 werden al snel, op beperkte schaal, de eerste sluikbladen verspreid. Deze bladen riepen aanvankelijk nog niet op tot verzet tegen de Duitse bezetter, maar dit zou veranderden naarmate de bezetting vorderde. De vroegste sluikbladen probeerden vooral het moreel van de Belgische bevolking op te vijzelen na de nederlaag van het Belgisch leger. Gaandeweg gingen sluikbladen ook als tegengewicht dienen voor de Duitse propaganda in de gecensureerde pers. De sluikpers die tijdens de bezetting verscheen was erg divers van aard: er waren onafhankelijke sluikbladen, bladen die de spreekbuis waren van een specifieke verzetsorganisatie, sluikbladen van socialistische of communistische signatuur, bladen van conservatieve en katholieke signatuur... Sommige sluikbladen verschenen slechts voor een korte periode, maar er waren ook titels die gedurende de ganse bezettingsperiode verschenen.[65] Tijdens de oorlog waren een aantal priesters en religieuzen betrokken bij het opstellen en/of verspreiden van sluikbladen.[66] In Aalst werkte E.H. Jozef Bressers bijvoorbeeld mee aan de verspreiding van *La Libre Belgique.*

Jozef Bressers was tot augustus 1941 als onderpastoor verbonden aan de Aalsterse Heilig Hartparochie. Hij stond er ook aan het hoofd van een scoutsgroep. Samen met scoutsleden Norbert De Nul, Gaston Ghesquière en Etienne Geerinckx (districtscommissaris) reproduceerde Bressers gedurende negen maanden exemplaren van het Franstalige clandestiene blad *La Libre Belgique.* Deze afdrukken werden vervolgens verder verspreid.[67] *La Libre Belgique* zou tijdens de bezetting uit-

64 DOS, Dossier Albert Callant, Anklageverfügung und Haftbefehl.
65 F. Maerten, Clandestiene pers in WOII, https://warpress.cegesoma.be/nl/node/13 (geraadpleegd op 12 december 2017).
66 M. Van den Wijngaert, "L'Eglise et les catholiques sous l'occupation. L'angle belge". In: Maerten (F.), Selleslagh (F.) en Van den Wijngaert (M.), eds. Entre la peste et le choléra. Vie et attitude des catholiques belges sous l'occupation, Gerpinnes, Quorum/Ceges/Arca, 1999, p. 16.
67 DOS, Dossier Jozef Bressers, Proces Verbaal 14 december 1949.

E.H. Jozef Bressers, in het verzet op vele fronten. (verzameling Bruno Grigis)

groeien tot een van de belangrijkste Belgische sluikbladen. De medewerkers waren meestal van conservatieve en katholieke signatuur.[68] Op 18 augustus 1941 werd Bressers overgeplaatst naar Denderleeuw. Op 3 november 1941 vielen de Duitsers binnen in zijn woning. Bressers was op dat moment aan het vergaderen met Emiel Vinck uit Lede en Pierre De Haeck uit Aalst.[69] Er volgde een huiszoeking, maar die leverde niets op. Bressers werd overgebracht naar de *Kommandantur* in Aalst. Daar werd hij gedurende acht dagen uitgebreid verhoord. Ook vier leden van de scoutsgroep werden gearresteerd. Zij namen alle schuld op zich en zetten Bressers uit de wind. Jozef Bressers werd samen met de vier scoutsleden voor de rechtbank gedaagd. Een ex-lid van de scoutsgroep kwam tegen Bressers getuigen. Volgens hem was Bressers "*leider van een groep Anglofielen*". De vier scouts werden veroordeeld tot gevangenisstraffen, maar Bressers kwam ervan af met de verplichting om zich dagelijks te melden op de *Kommandantur* in Aalst. Na de vrijlating van de scoutsleden verviel deze verplichting.[70]

68 F. Maerten, La Libre Belgique, https://warpress.cegesoma.be/nl/node/8946, geraadpleegd op 12 december 2017.

69 Pierre De Haeck, Norbert De Nul, Gaston Ghesquière en Emiel Vinck waren lid van de *Joe English stam* van de *Heilig Hart-eenheid*, VVKS 2e Aalst. Jozef Bressers was een van de stichtende leden van deze in 1937 opgerichte scoutsgroep. (Informatie met dank aan Bruno Grigis).

70 DOS, Dossier Jozef Bressers, Proces Verbaal 14 december 1949.

Inlichtingen- en actiediensten

De term inlichtingen- en actiediensten slaat op een aantal onafhankelijk van elkaar opererende organisaties, die betrokken waren bij het verzet tegen de Duitse bezetter. Ze waren vaak kleinschaliger van opzet dan gewapende verzetsorganisaties en werkten meestal in het grootste geheim aan een aantal zorgvuldig uitgekozen projecten. Hun takenpakket was divers: inlichtingen verzamelen, informatie doorspelen aan de geallieerden, ondersteuning bieden aan onderduikers, sabotagedaden plegen...[71]
Eugène De Naeyer, priester-leraar aan het Aalsterse Sint-Maartensinstituut, was tijdens de bezetting lid van een aantal inlichtingendiensten. In 1941 trad hij toe tot de groep van pater Aloïs De Meirsman (Dom Anselmus).[72] Pater Anselmus was onderpastoor op de Dendermondse Onze-Lieve-Vrouweparochie en als monnik verbonden aan de plaatselijke Sint Pieter- en Paulusabdij. Hij was aangesloten bij het net *Brave-Bravery* en verzamelde inlichtingen in de regio Dendermonde. Zijn broer Edgard had de leiding over de plaatselijke afdeling van *Brave-Bravery*. Aloïs De Meirsman werd samen met 7 andere leden van *Brave-Bravery* gearresteerd en op 10 november 1942 geëxecuteerd wegens spionage.[73] De Naeyer kon de dans ontspringen en werd in 1943 lid van de inlichtingendiensten *Clarence*, *Tégal* en *Zig*.[74] Die inlichtingendiensten verzamelden onder andere informatie over Duitse troepentransporten, vliegvelden, de resultaten van geallieerde bombardementen... Deze gegevens werden doorgegeven aan de geallieerde legers, waardoor die een beter beeld kregen van de Duitse militaire capaciteit. Dit gebeurde vaak via verborgen uitzendposten. Eugène De Naeyer bemande een aantal van deze posten, waaronder een uitzendpost van *Clarence* in Lebbeke.[75]

Priesters Marcel De Gent (onderpastoor op de Aalsterse Sint-Jozefparochie) en Emiel De Deyn (directeur van de *Sociale Werken* en van de *Broeders van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes* in Aalst) waren lid van *Geheime Dienst Socrates*. *Socrates* was een actiedienst die op een georganiseerde manier ondersteuning bood aan ondergedoken werk-

71 F. Strubbe, Geheime oorlog 40/45, p. 19.
72 Archief Bisdom Gent, Archief Mgr. H. Coppieters, Priesters en religieuzen van het bisdom Gent aangehouden door de Duitsers, leden van het verzet of gevallen als oorlogsslachtoffers.
73 F. Strubbe, Geheime oorlog 40/45, p. 247
74 Archief Bisdom Gent, Archief Mgr. H. Coppieters, Priesters en religieuzen van het bisdom Gent aangehouden door de Duitsers, leden van het verzet of gevallen als oorlogsslachtoffers.
75 Ibidem.

weigeraars. Tussen september 1943 en de bevrijding, bezorgden leden van *Socrates* financiële steun aan onderduikers, werkweigeraars en verzetsorganisaties.[76] Emiel De Deyn schopte het vanaf januari 1944 tot gewestelijk leider van *Socrates*.[77]

Gewapend verzet

Toetreden tot het gewapend verzet was voor geestelijken geen evidente keuze. Heel wat priesters wezen immers iedere vorm van geweld af. Zo stond Gaston Van Der Stricht[78] negatief tegenover de aanslagen van het gewapend verzet, omdat hij vond dat men geweld niet met geweld mocht beantwoorden.[79] Andere priesters hadden meer begrip voor gewapend verzet, zolang het gericht was tegen materiële zaken en niet tegen personen. Seminarist Gustaaf Deportemont uit Geraardsbergen keurde bijvoorbeeld de aanslagen van het verzet goed, zolang die geen mensenlevens kostten.[80] Seminarist Jozef Bontinck uit Mere ging akkoord met sabotagedaden en het vernietigen van wapens. Aanslagen op personen vond hij walgelijk. "*Een ondergedoken weerstander die ik een veiliger onderkomen bezorgde, ging een paar dagen later een SS neerschieten. Ik werd misselijk bij het verhaal: menselijk gevoel verdween.*"[81] Toch waren er ook priesters die geweld tegen personen beschouwden als een noodzakelijk kwaad in oorlogstijd. Sommigen onder hen vonden het zelfs een logisch gevolg van de oorlogsomstandigheden. Zo stelde priester Paul Van Britsom[82]: "*Dit lag in lijn van onze verzetsorganisatie en ik vond dit een normale en verantwoorde handelswijze, zeer nuttig en soms verplicht. Ook als reactie op de uitdagende en soms barbaarse handelswijze van de Zwarte Brigade.*"[83]

Kardinaal Van Roey veroordeelde in januari 1943 op aandringen van de *Militärverwaltung* de aanslagen van het verzet op collaborateurs en Duitse militairen. De meeste van deze aanslagen werden gepleegd door de communistische Partizanen. De manier waarop de Mechelse aarts-

76 F. Strubbe, *Geheime oorlog 40/45*, p. 418.
77 Archief Bisdom Gent, Archief Mgr. H. Coppieters, Priesters en religieuzen van het bisdom Gent aangehouden door de Duitsers, leden van het verzet of gevallen als oorlogsslachtoffers.
78 Gaston Van Der Stricht was van 1940 tot 1942 leraar aan het Aalsterse Sint-Maartensinstituut en 1942 tot 1961 onderpastoor in Dendeleeuw.
79 Cegesoma, Enquête Kerk en clerus tijdens de bezetting (AA1217), Bisdom Gent, Gaston Van Der Stricht.
80 Cegesoma, Enquête Kerk en clerus, Bisdom Gent, Gustaaf Deportemont.
81 Cegesoma, Enquête Kerk en clerus, Bisdom Gent, Jozef Bontinck.
82 Paul Van Britsom was tussen 1931 en 1933 leraar aan het Geraardsberge Sint-Catharinacollege en tijdens de bezetting lid van de gewapende verzetsorganisatie *Nationale Koninklijke Beweging*.
83 Cegesoma, Enquête Kerk en clerus, Bisdom Gent, Paul Van Britsom.

bisschop de aanslagen op personen veroordeelde was opmerkelijk. In zijn herderlijk schrijven veroordeelde hij ze in de eerste plaats omwille van hun gevolgen en niet omwille van hun gewelddadig karakter an sich. De aanslagen van het verzet hadden Duitse represaillemaatregelen tot gevolg en die troffen vaak de gewone bevolking. De kardinaal verklaarde: "*Ter wille van deze gevolgen, achten wij dat de huidige geweldplegingen niet geoorloofd zijn, en keuren wij al de aanslagen op het leven af en veroordelen wij ze openlijk.*"[84] De pro-Duitse pers viel de kardinaal hard aan omwille van deze formulering.[85]

De meeste priesters die toetraden tot verzetsorganisaties hadden een voorkeur voor geweldloze verzetsacties, zoals clandestiene pers verspreiden, inlichtingen verzamelen of werkweigeraars helpen.[86] Priesters die toetraden tot het gewapend verzet, kozen voornamelijk voor rechtse en/of patriottische verzetsorganisaties. Vooral het Geheim Leger was populair bij geestelijken. Deze gewapende verzetsorganisatie was uitgesproken anticommunistisch. Eind 1943 werden binnen het Geheim Leger plannen gemaakt voor de uitbouw van een aalmoezeniersdienst. In de lente van 1944 gaf kardinaal van Roey hiervoor zijn goedkeuring. Even later werd in naam van de kardinaal, en van de andere Belgische bisschoppen, een hoofdaalmoezenier voor het Geheim Leger benoemd.[87] Er waren echter al voor de oprichting van deze aalmoezeniersdienst priesters actief in het Geheim Leger. Hun takenpakket beperkte zich bovendien niet noodzakelijk tot de klassieke aalmoezenierstaken.

In 1942 ontmoette Jozef Bressers Aalstenaar Louis Camu.[88] Bressers was op dat moment onderpastoor in Denderleeuw en erg anti-Duits (cf. supra). Camu was commandant van het Geheim Leger in de provincie Oost-Vlaanderen. Samen met zijn echtgenote woonde hij in *Villa Les trembles*, een villa in cottagestijl op het domein Ronsevaal in Aalst. Camu vroeg Bressers om een verzetsgroep op te richten in Dender-

84 Kardinaal Van Roey, In den dienst van de Kerk, Oproep tot onze landgenoten, p. 444-445.
85 A. Dantoing, La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande, p. 329.
86 L. Gevers, Bisschoppen en bezetting, p. 390.
87 A. Dantoing, La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande, p. 321
88 Louis Camu (1905-1976) wordt in 1936 benoemd tot *Koninklijk Commissaris Belast met de Hervorming van de Belgische Administratie*. Het is zijn taak om de organisatie en het statuut van het Belgische ambtenarenkorps te verbeteren. Tijdens de Tweede Wereldoorlog staat Camu aan het hoofd van het Geheim Leger in de provincie Oost-Vlaanderen. In juli 1944 wordt hij door de Duitsers gearresteerd. Ze voeren hem weg naar het concentratiekamp van Neuengamme. Daarna maakt hij nog deel uit van het zogenaamde Arbeitskommando. Hij komt uiteindelijk terecht in het kamp van Wöblin Ludwiglust. In april 1945 wordt hij bevrijd door Amerikaanse soldaten. Na de oorlog is Louis Camu actief in de banksector en als hoogleraar aan de universiteit van Luik.

leeuw, maar Bressers wees dit voorstel af. Hij kon deze opdracht naar eigen zeggen niet verzoenen met zijn priesterschap. In december 1942 werd Bressers omwille van zijn anti-Duitse preken gearresteerd en door het *Kriegsgericht* veroordeeld tot een gevangenisstraf van 2 jaar. Na omzwervingen langs de gevangenissen van Gent, Sint-Gillis en Merksplas, kwam hij uiteindelijk in het concentratiekamp van *Neusustrum* terecht. In juli 1943 werd Jozef Bressers vervroegd vrijgelaten. Tijdens zijn gevangenschap was zijn mening over een engagement in het georganiseerde verzet gewijzigd. Na zijn vrijlating nam hij contact op met Louis Camu. Bressers werd hierop benoemd tot peloton-overste van het Geheim Leger in Denderleeuw. In die hoedanigheid stond hij in contact met verschillende verbindingsagenten en verdeelde hij geld en voedselbonnen onder onderduikers en werkweigeraars. Bressers verborg zelf ook een tijdlang onderduikers bij hem thuis, waaronder een aantal Joden. Rond Pasen 1944 ontdekte hij dat de *Sipo-SD* naar hem op zoek was. Hij sloeg op de vlucht en kon, met de hulp van Louis Camu en de overste van het *Sint-Jan Berchmanscollege*, onderduiken in een klooster in Gooik. Camu leefde op dat moment zelf ook al ondergedoken. Bressers verbleef in het klooster tot het einde van de oorlog.[89]

Ook Marcel De Gendt, onderpastoor op de Aalsterse Sint-Jozefparochie, was lid van het Belgisch Legioen/Geheim Leger. Hij maakte deel uit van de Aalsterse afdeling *schuiloord Le Hibou*. Hij nam de taak van aalmoezenier op zich, stond gewonden bij, verzamelde inlichtingen en wierf nieuwe verzetsleden. Hij zorgde ook voor de financiële en morele ondersteuning van onderduikers. In 1944 werd hij verklikt en aangehouden door de *Sipo-SD*. Tussen 12 en 22 juli zat hij gevangen in de *Nieuwe Wandeling* in Gent.[90]

89 DOS, Dossier Jozef Bressers, Onderzoek 14 december 1949 en getuigenis Louis Camu op 8 februari 1946.
90 Centrale dienst van het stamboek, Erkenningsdossiers Geheim Leger, Dossier Marcel De Gendt.

Besluit

De priesters in het arrondissement Aalst moesten net als alle andere burgers zien om te gaan met de bezettingsrealiteit. De meeste Belgen kozen, in meer of mindere mate, voor accommodatie aan het Duitse militaire bestuur. Dat was ook de houding van de Belgische bisschoppen. Zij probeerden zo vooral om de autonomie van de Kerk en van de katholieke instellingen te beschermen. Grote conflicten met de bezetter konden die autonomie in gevaar brengen. Het Duits militair bestuur van België was van zijn kant op de hoogte van de macht en invloed van de Belgische Kerk. Voor de Militärverwaltung was de stabiliteit in bezet België prioritair. Ernstige conflicten met de bisschoppen vormden een bedreiging voor deze stabiliteit. Episcopaat en Militärverwaltung kwamen zo tot een modus vivendi. Ze probeerden elkaar aanvankelijk zo weinig mogelijk voor het hoofd te stoten. Naarmate de bezetting vorderde, steeg het aantal onderlinge conflicten. Vooral de opeising van kerklokken en de verplichte tewerkstelling was een doorn in het oog van de Belgische bisschoppen. Bovendien werd de autonomie van de Kerk en haar instellingen steeds meer bedreigd. Uiteindelijk lieten de bisschoppen hun politiek van accommodatie grotendeels los.

Het gedrag van de priesters in het arrondissement Aalst werd ongetwijfeld beïnvloed door de houding van de bisschoppen. De meeste priesters kozen, zeker de eerste oorlogsjaren, net zoals hun oversten voor accommodatie aan het bezettingsregime. Slechts een minderheid zou zich tijdens de bezetting openlijk engageren voor het verzet of voor de Nieuwe Orde. Priesters die toch kozen voor actief verzet hadden meestal een voorkeur voor geweldloze verzetsacties: inlichtingen verzamelen, onderduikers helpen, anti-Duitse preken houden, sluikpers verspreiden... Minstens twee priesters gingen een stap verder en engageerden zich in het gewapend verzet. Ze traden allebei toe tot het Geheim Leger. Een engagement in het verzet was uiteraard niet zonder risico: een aantal priesters werd gearresteerd door de bezetter. Een geldboete, een gevangenisstraf en soms zelfs een verblijf in een concentratiekamp waren het gevolg. Minstens twee priesters in het arrondissement Aalst engageerden zich openlijk voor de Nieuwe Orde. Jozef De Brouwer en Aloïs De Maeyer kwamen hiervoor na de oorlog onder vuur te liggen, maar ontsnapten aan gerechtelijke vervolging.

Dit artikel geeft een beeld van de verschillende houdingen van priesters tijdens de bezetting. Gezien de beperkingen van het beschikbare bronnenmateriaal ligt de nadruk vooral op verzet en engagementen voor

de Nieuwe Orde. Hopelijk kan verder onderzoek, aan de hand van nog onontgonnen archiefmateriaal (bv. parochie-archieven), bijkomende inzichten aanbrengen en zo de kennis over de houdingen van priesters tijdens de bezetting nog verder verfijnen.

Pieterjan De Coninck
Ledebaan 192
9300 Aalst

IN EEN NIS VERBORGEN. EEN 18de- EEUWS MUNTDEPOT UIT BAMBRUGGE (ERPE-MERE, OOST-VLAANDEREN)

Luk BEECKMANS

Inleiding

Het muntdepot van Bambrugge tijdens de vondst.

Bij de afbraak van een oude woning te Bambrugge werd op donderdag 28 april 2005 een muntdepot ontdekt uit de late 18e eeuw. Architect E. Van Caelenberg uit Erpe-Mere merkte tijdens de grondwerken een steengoedpot op, gevuld met een belangrijk aantal muntstukken. Na de berging werden 808 munten geteld, waaronder 798 zilveren en 10 koperen/bronzen munten.[1]

De eigenaars, de familie W. Delvoye-Volkaert, meldden de vondst aan de gemeentelijke diensten van Erpe-Mere, die op hun beurt het VIOE (nu Agentschap Onroerend Erfgoed) verwittigden. De volgende dag werden wij op de hoogte gesteld door Marie-Claire Vanderdonckt, conservator van het Provinciaal Archeologisch Museum t' Ename en door Jan Moens, medewerker van het VIOE (nu Agentschap Onroerend Erfgoed). Dankzij de bereidwillige medewerking van de eigenaars, kon

1 Een paar grote zilverstukken kwamen in andere handen terecht.

de vindplaats de volgende zaterdag worden bezocht en werden de eerste vaststellingen gedaan.[2]

Situering

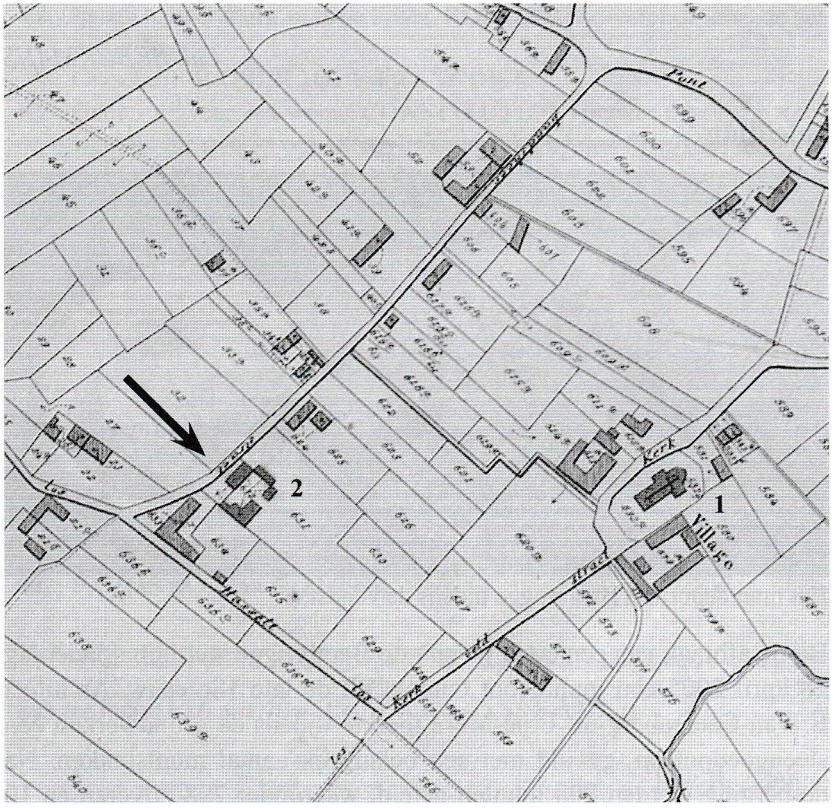

Situatiekaart van de vindplaats: 1. Sint-Martinuskerk, 2. Vindplaats van het muntdepot.

Het muntdepot werd aangetroffen in het woonhuis van een 18e-eeuwse hoeve langs de Landsheerstraat (Erpe-Mere, 5e afdeling, sectie A 632). In de hoek van de zuidelijke voorkamer (een gewezen slaapkamer) was onder de vloer een vierkant nisje uitgespaard, waarin de muntschat was verborgen. Vermoedelijk was deze kleine ruimte oorspronkelijk afgedekt door een losse tegel.

2 Onze dank gaat uit naar de familie W. Delvoye-Volkaert, die ons de mogelijkheid bood om het muntdepot te onderzoeken. We danken Jan Moens (OE) en Marie-Claire Vanderdonckt (conservator van het PAM Ename) voor de melding van deze vondst. Verder onze dank aan Hans Denis (OE) voor de fotografie en last but not least aan collega Raf Van Laere (Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde) voor zijn aanwijzingen en raadgevingen op numismatisch vlak.

Het recipiënt

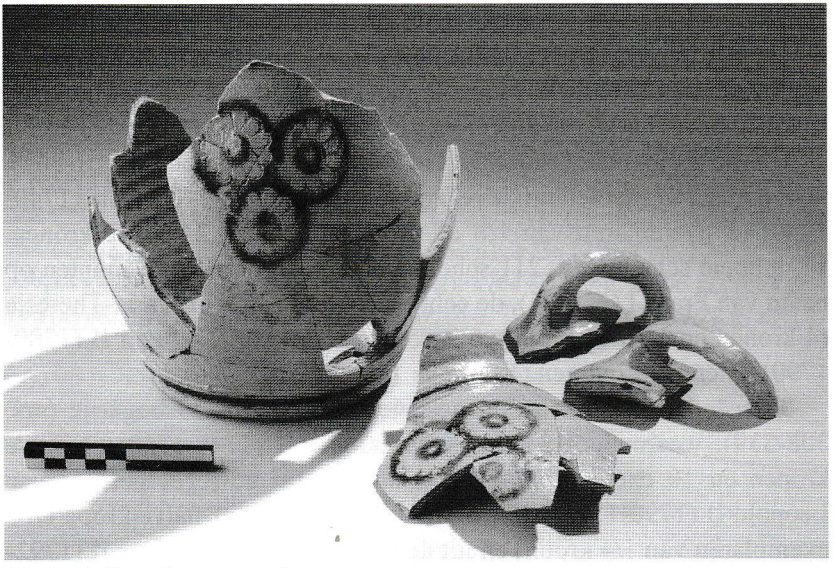

Het recipiënt uit steengoed

De gebroken steengoedpot (hoogte: 23 cm) draagt een licht ovale buik, een uitstaande hals en twee horizontale oren. Enkele draairibben aan de hals en aan de voet accentueren de overgang naar de buik. De grijze pot is bezet met een doorzichtig zoutglazuur. Een kobaltblauwe lijnversiering is aangebracht ter hoogte van de hals en de voet. Tussen beide oren zijn twee groepen van telkens drie rozetten ingekerfd, die in eenzelfde kobaltblauwe kleur zijn omringd. Op de binnenzijde van het recipiënt zijn plaatselijk groene oxidatievlekken merkbaar.[3]

Deze steengoedpot is een typische product dat geproduceerd werd vanaf de tweede helft van de 18e eeuw tot midden 20e eeuw. Soortgelijk steengoed werd in meerdere ateliers vervaardigd. Bij de muntdepots van Grimminge en Brakel werden kruiken in dezelfde techniek als recipiënt gebruikt.[4]

3 Bij de ontdekking werd blijkbaar weinig aandacht besteed aan het nauwkeurig inzamelen van het schervenmateriaal, zodat de steengoedpot onvolledig is bewaard.

4 BEECKMANS L., 1994, pp. 171-191.

Samenstelling

Het depot bevat de klassieke rist aan 18e-eeuwse munten, die we regelmatig in onze streken aantreffen. Ze zijn geslagen in de Zuidelijke Nederlanden, Oostenrijk/Hongarije, het Prinsbisdom Luik en Frankrijk. In totaal bevat het depot 808 munten.

Uit de Zuidelijke Nederlanden komen 307 munten (nrs. 1-307), waaronder 289 munten uit de regeerperiode van Maria-Theresia (1740-1780) (3 exemplaren van 1/8 ducaton, 39 kronen, 24 halve kronen, 11 dubbele schellingen, 211 schellingen en één oord) en 5 munten op naam van Frans I (+ 1765), de echtgenoot van keizerin Maria-Theresia (4 kronen en 1 halve kroon). Uit de regeerperiode van Jozef II (1780-1790) dateren 13 munten (13 kronen).

Tweeëndertig munten zijn geslagen in Oostenrijk/Hongarije (nrs. 308-339), waaronder 13 munten van Jozef II (1740-1780) (3 halve kronen en 10 exemplaren van 1/4 kroon); uit de regeerperiode van Leopold II (1790-1792) komen 4 munten (1 kroon, 1 halve kroon en 2 exemplaren van 1/4 kroon) en uit de regeerperiode van Frans II (1792-1797) dateren 15 munten (11 kronen en 4 exemplaren van 1/4 kroon).

Het Prinsbisdom Luik is vertegenwoordigd door 69 munten (nrs. 340-408). Het betreft munten van Jan Theodoor van Beieren (1744-1763) (9 dubbele schellingen en 59 schellingen en 1 plaket).

De andere munten (394 exemplaren) zijn geslagen in Frankrijk (nrs. 409-802). Uit de regeerperiode van Louis XV (1715-1774) komen 248 munten (1 petit louis d'argent, 81 écus aux lauriers, 60 halve écus aux lauriers, 2 exemplaren van 1/5 écu aux lauriers, 75 écus aux bandeau, 12 halve écus au bandeau en 17 écus à la vieille tête). De regeerperiode van Louis XVI (1774-1792) is vertegenwoordigd door 143 munten (110 écus aux lauriers, 5 halve écus aux lauriers, 13 écus constitutionnel, 7 exemplaren van 1/4 écus constitutionnel, 7 dubbele sols en 1 liard). Uit de Conventie (1792-1795) dateren 2 munten (nrs. 799-800) (2 exemplaren van zes livres) en uit het Directoire (1795-1799) komt nog één munt (nr. 801) (2 décimes).

Zes munten (803-808) zijn volledig afgesleten en zijn niet meer te identificeren.

Toestand van de munten

Enkele munten vóór de reiniging.

We gebruiken de referentietabel van de *Groupe Suisse pour l'étude des trouvailles monétaires* (GSETM),[5] waarbij de slijtage en de corrosie telkens in vijf niveaus worden behandeld.[6]

5 DUBUIS O., FREY-KUPPER S. & HANSJÖRG B., pp. 4-25.

6 **SLIJTAGE: S 1: Geen tot weinig slijtage** (Alle details van de beeldenaar zijn duidelijk herkenbaar. Het hoogreliëf kan lichte gebruikssporen vertonen); **S 2: Lichte slijtage** (Het hoogreliëf is afgevlakt. Bepaalde details (haren, letters enz.) zijn onscherp; **S 3: Slijtage** (De meeste details van het reliëf zijn onduidelijk. De vorm van bepaalde details is nog merkbaar; **S 4: Sterke slijtage** (De beeldenaar is een silhouet met zwakke contouren. In de meeste gevallen is het omschrift onleesbaar); **S 5: Zeer sterke tot volledige slijtage** (De munt heeft geen reliëf meer. Soms zijn nog enkele lijnen of oneffenheden merkbaar).
CORROSIE: C 1: Geen of weinig corrosie (Het oppervlak is intact of draagt een onmerkbare corrosie); **C 2: Lichte corrosie** (Het oppervlak is licht aangetast en bepaalde delen zijn bezet door een lichte laag corrosie); **C 3 Corrosie** (Belangrijke delen van het oppervlak zijn gecorrodeerd of de volledige oppervlakte is bezet met corrosiegaatjes en -bultjes); **C 4: Zware corrosie** (Het volledige oppervlak draagt corrosiegaatjes en -bultjes, soms zijn dunne munten uitgebroken of geperforeerd); **C 5: Zeer sterke tot volledige corrosie** (Het oppervlak is totaal ingevreten door corrosie. Dunne munten zijn geperforeerd of gefragmenteerd).

MUNTEN

Slijtage & Corrosie

Oostenrijkse Nederlanden

Maria-Theresia

1/8 ducaton	S 4
dubbele schellingen en schellingen	S 2 - 3
kronen & 1/2 kronen	S 1
oord	
S 4	

Frans I

kronen & halve kronen	S 1

Oostenrijk/Hongarije

Jozef II

1/2 en 1/4 kronen	S 1

Leopold II

kronen & 1/2 kronen & 1/4 kronen	S 1

Frans II

kronen & 1/4 kronen	S1

Prinsbisdom Luik

Jan-Theodoor van Beieren

dubbele schellingen & schellingen	S 2 - 3
plaket	S 2

Frankrijk

Lodewijk XV

petit louis d'argent	S 4
écu aux lauriers	S 2 - 3
1/2 écu aux lauriers	S 3
1/5 écu aux lauriers	S 4
écu au bandeau	S 2 - 3
1/2 écu au bandeau	S 3 - 4
écu à la vieille tête	S 2 - 3

Lodewijk XVI

écu aux lauriers	S 2
liard	S 4
écu constitutionnel	S 2
1/4 écu constitutionnel	S 1
dubbele sol	S 1 / C 3

Conventie	
6 livres	S 1
Directoire	
2 Décimes	S 1 / C 3
Niet geïdentificeerd	S 5

Ajustatiesporen

Een tiental dubbele schellingen/schellingen uit het Prinsbisdom Luik dragen (vermoedelijk) ajustatiesporen.[7] Op twee munten zijn deze sporen langs de voorzijde aangebracht en in zes gevallen langs de keerzijde. Twee munten dragen ajustatiesporen langs beide zijden.

De Franse écus zijn regelmatig voorzien van ajustatie. Bij de munten van Louis XV zijn op 17 munten sporen langs de voorzijde en op 22 munten sporen op de keerzijde. Negen munten dragen ajustatiesporen langs beide zijden. Bij de munten van Louis XVI zijn op 13 munten sporen op de voorzijde en op 17 munten sporen op de keerzijde. Elf munten dragen ajustatiesporen langs beide zijden.

Ecu's van Lodewijk XV met ajustatiesporen (1) en kras door de hals (2). Ecu van Lodewijk XVI met kruis door het hoofd (3).

7 Bij het nawegen van de afgewerkte munt in het muntatelier werd het overgewicht weggevijld, dit noemt men ajusteren. Deze vijlsporen zijn duidelijk merkbaar op de munten.

Krassporen

Op een schelling uit het Prinsbisdom Luik is vóór de leeuw een kruis gekrast. Op een ander exemplaar is de leeuw doorkruist.

Op de Franse munten merken we regelmatig krassporen. Meestal zijn het krassen of kruisen door de hals van de vorst, een kruis vóór of door het aangezicht, krassen of kruisen op het schild. Soms zijn het combinaties van krassen of kruisen op verscheidene plaatsen.

Louis XV: op 8 munten krassen door de hals; op 7 munten kruisen voor/door het hoofd; op 5 munten krassen of kruisen door het schild. Louis XVI: op 2 munten krassen door de hals; op 2 munten kruisen door het hoofd; op 3 munten krassen of kruisen door het schild.

Deze krassporen wijzen duidelijk op stille haat of opgekropte woede tegenover de vorst en/of het vorstendom.

Sluitmunt

Het depot wordt afgesloten door een dubbele décime van het *jaar 5* van de Franse republiek (22 september 1796 tot september 1797), geslagen te Parijs. Het ontbreken van latere (keizerlijke) Franse munten doet veronderstellen dat dit depot tijdens de laatste jaren van de 18e eeuw/ begin 19e eeuw, definitief werd verborgen.

Interpretatie en datering

Dit depot lijkt geen spaarschat te zijn. Er is namelijk geen selectie doorgevoerd op basis van het muntgewicht. Dit komt tot uiting in de volgende gegevens:

- In het staafdiagram met de spreiding van de muntgewichten van de schellingen uit de Zuidelijke Nederlanden variëren de schellingen tussen 4,26 g en 4,94 g. De mediaan bedraagt 4,63 g en het gemiddelde 4,62 g. Het officiële gewicht bedraagt 5,02 g. Dit betekent een afwijking op het gemiddelde gewicht van 0,40g of 1,08 %.
- Het depot bevat tevens Luikse groep met 9 dubbele schellingen, 59 schellingen en 1 plaket. In principe zijn deze munten lichter dan hun tegenhangers uit de Zuidelijke Nederlanden en was hun omloop hier zelfs officieel verboden.

- Ook bij de Franse munten lijkt alles opgepot te zijn wat men kon krijgen, zonder veel rekening te houden met het gewicht. Op het

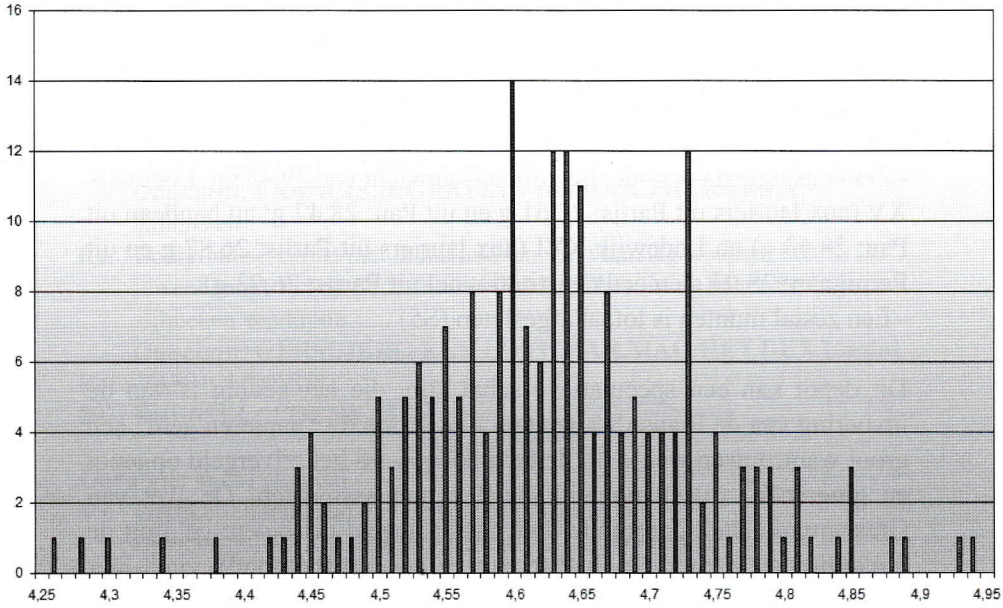

Staafdiagram met de gewichtspreiding van de schellingen uit de Zuidelijke Nederlanden.

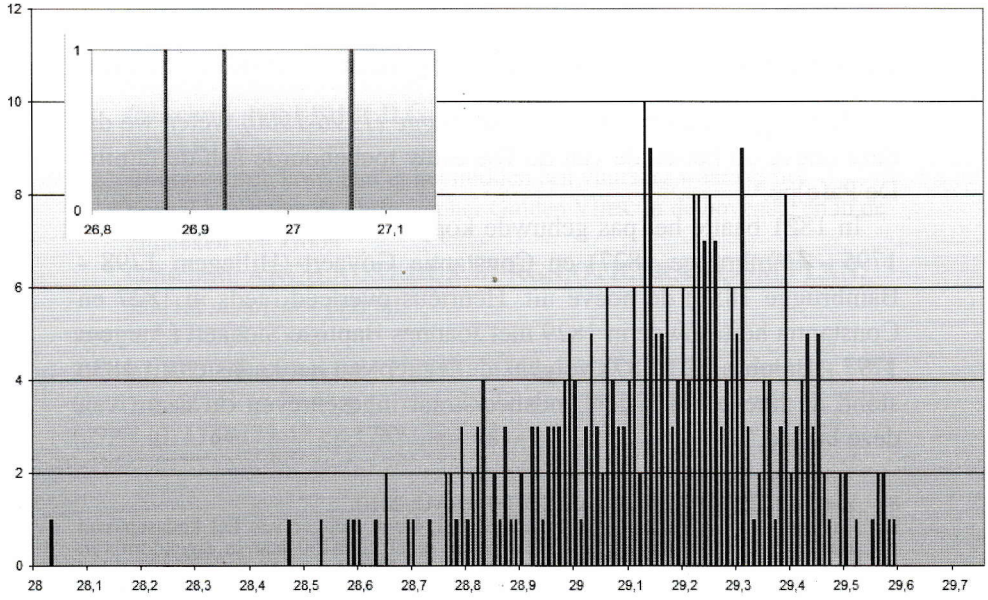

Staafdiagram met de gewichtspreiding van de Franse écus.

staafdiagram met de spreiding van de gewichten van de Franse écus variëren de écus tussen 26,87 g en 29,59 g. De mediaan bedraagt 29,14 g en het gemiddelde 29,12 g. Het officiële gewicht bedraagt 29,48 g. Dit betekent een afwijking op het gemiddelde gewicht van 0,35 g of 1,01 %.
- Zes écus liggen ver onder het officiële gewicht van 29,488 g: Lodewijk XV (aux lauriers uit Parijs: 27,61 g en uit Pau: 28,47 g; au bandeau uit Pau: 28,53 g) en Lodewijk XVI (aux lauriers uit Parijs: 26,87 g en uit Perpignan: 28,03 g en écu constitutionnel uit Parijs: 26,93 g).
- Een zestal munten is totaal afgesleten (S5).

Dit depot kan een speculatieve schat zijn, die het gevolg is van de invoering van de Franse assignaten. Aangezien dit "papieren geld" een groot wantrouwen wekte bij de bevolking werd het zilvergeld opgepot en ging men zoveel mogelijk betalen met assignaten. De Wet van Gresham, die stelt dat minder betrouwbaar geld het betere geld uit de omloop doet verdwijnen (bad money drives out the good), vindt hier een duidelijke toepassing. Het klein aantal koperen munten in dit depot toont misschien aan dat de waarde van de assignaten inmiddels zover was gezakt dat het zelfs de moeite loonde om de koperen munten te verzamelen omdat ze met een opgeld konden worden gebruikt in het betalingsverkeer.

Op zoek naar de oorspronkelijke eigenaars van de muntschat

Uit de *Gezinsreconstructie van Bambrugge (1796-1900)* weten we dat deze hoeve op het einde van de 18e eeuw toebehoorde aan de familie De Pa(e)pe.[8]

In 1821 baatte het pas gehuwde koppel Henricus De Paepe (Burst 1795 - Bambrugge 1827) en Constantia Govaert (Hillegem 1798 - Bambrugge 1858) de hoeve uit. Henricus overleed reeds in 1827 en Constantia hertrouwde in 1829 met Joannes Baptiste Sienaert (Aaigem 1797 - Bambrugge 1887).Volgens de legger van het kadaster uit 1836 stond de hoeve langs de Landsheerstraat ingeschreven op naam van deze laatste.[9]

8 Zie: SCHEERLINCK, 2006 en SOUFFREAU, 2010.
9 Archief van het kadaster, Sint-Lievenslaan, Gent. Legger van het kadaster van Bambrugge 1836, artikel 249. De woning bleef circa150 jaar in eigendom van de familie Sienaert. Op 1 oktober 1969 verkocht Palmyra Melanie Sienaert het huis aan de familie Richard Volkaert-Troch. Later (21 november 2002) kwam de woning in het bezit van de familie Walter Delvoye-Volkaert. Op 28 april 2005 werd de woning afgebroken en vervangen door een nieuwbouw.

Hoorde de muntschat toe aan Henricus De Paepe, die in 1827 op 31 jarige leeftijd overleed of betreft deze vondst het familiefortuin van een vroegere generatie De Paepe die de hoeve bewoonde?

Het is uiteraard niet uitgesloten dat tijdens de turbulente jaren van de late 18e eeuw en de eerste decennia van de 19e eeuw andere krachten kunnen hebben gespeeld die een eventuele verberging van de muntschat door derden in de hand kan hebben gewerkt.

Koopkracht

Het is quasi onmogelijk om de waarde van dit depot uit het einde van de 18e / begin 19e eeuw om te zetten in een daadwerkelijke koopkracht. Tijdens deze economisch instabiele periode zorgden grote prijsschommelingen immers voor chaos in het handelsverkeer.

Een oefening, waarbij we de zilvermunten omrekenen in (Franse) franc en dit bedrag vergelijken met de officiële lonen en marktprijzen, geeft ons "een idee" omtrent de toenmalige waarde van het depot. Als referentie gebruikten we de *Reductie der geld-specien, in Francs, Guldens courant, en Ponden wisselgeld ingevolge de keyzerlyke decreten van Z.M. den Keyzer en Koning, van 18 augusti en 12 september 1810 en 30 november 1811*. Een omzetting in franc geeft het volgende resultaat:

1/8 ducatons: 0,39 fr. x 3 = 1,17 fr.;
Brabantse en Vlaamse dubbele schellingen en schellingen: 0,60 fr. x 233 = 139,80 fr.;
Kronen + halve kronen, kwart kronen, kronenthalers, halve kronenthalers en kwart kronenthalers: 5,56 fr. x 86,5 = 480,40 fr.;
Luikse dubbele schellingen en schellingen: 0,28 fr. x 77 = 21,56 fr.;
Luiks plaket: 0,14 fr. x 1 = 0,14 fr.;
Franse petit louis d'argent: ca. 1,93 fr. x 1= 1,93 fr.
Franse écus + halve écus en kwart écus + six livres: ca. 5,80 fr. x 338 = 1960,40 fr.;
Afgesleten munten: ca. 0,24 fr. x 6 = 1,45 fr.

Totaal: ca. 2 606,85 francs.

In 1810 kostte één hectoliter tarwe in Oost-Vlaanderen gemiddeld 19,00 franc en één hectoliter rogge gemiddeld 9,99 franc.[10] Een kleine berekening leert ons dat het muntdepot van Bambrugge - met 2 606,85

10 VANDER MEERSCH, p. 218.

franc - een waarde had van ongeveer 137,20 hectoliter tarwe of 260,94 hectoliter rogge.

In de vlasspinnerijen van Oost-Vlaanderen bedroeg het dagloon van een ongeschoolde arbeider in 1811 gemiddeld 0,75 cent tot 1 franc.[11]

Vergelijkende vondsten uit de omgeving

De muntvondst van Bambrugge is een element uit een bredere schatvondsthorizont die zich in onze streken ontwikkelde tijdens het laatste decennium van de 18e eeuw en die eventueel uitliep tot de eerste decennia van de 19e eeuw. In de buurt kennen we verscheidene muntvondsten uit deze periode:

- Nieuwerkerken (Aalst), 1990: Bij grondwerken op de Restert stootten de arbeiders op de funderingen van een eertijds afgebroken woning. Tussen de funderingen ontdekten ze een kruik uit rood aardewerk, gevuld met 207 Franse munten uit de 18e eeuw. Sluitmunt: 1792.[12]
- Moorsel (Aalst), 2011: Bij wegwerkzaamheden in het dorpscentrum van Moorsel vonden arbeiders een potje met 29 munten uit de 18e eeuw, waaronder munten geslagen in de Zuidelijke Nederlanden, Oostenrijk en Frankrijk. Sluitmunt: 1793.[13]

In een bredere context vermelden we eveneens depots uit Brakel, Ophasselt I, Scheldewindeke en Sint-Maria-Horebeke.[14]

INVENTARIS

OOSTENRIJKSE NEDERLANDEN

MARIA-THERESIA (1740-1780)

1/8 ducaton

Vz. Borstbeeld van de keizerin, naar rechts.

Omschrift: **MAR.TH.D.G.R.JMP.G.HUN.BOH.R.**

Kz. Gekroond wapen B.

Omschrift: **ARCH.AUS.DUX jaartal BURG.BRAB.C.FL.** / *muntteken*

Ref.: VANHOUDT 818.

1 tot 3: BRABANT-ANTWERPEN: 1751 (3,93 g); **VLAANDEREN BRUGGE: 1753** (3,85 g); **17?** (3,69 g).

11 DE WEERDT, elektronische versie, 20.07.2009.
12 BEECKMANS, 2001, pp. 213-220.
13 BEECKMANS & DE BUYSER, 2012, pp. 209-217.
14 BEECKMANS, 1994, pp. 179-183.

Dubbele schelling

Vz. Klimmende leeuw met geheven zwaard en steunend op wapen F naar links.
Omschrift: **MAR.TH.D.G.R.JMP.G.HUN.BOH.R .** / *muntteken*

Kz. Gekroond wapen F.
Omschrift: **ARCH.AUS.DUX jaartal BURG.BRAB.C.FL .**

Ref.: VANHOUDT 819.

4 tot 14: BRABANT-ANTWERPEN: 1751 (9,56 g, 9,53 g); **1753** (9,66 g, 9,60 g, 9,52 g, 9,48 g);**VLAANDEREN-BRUGGE: 1751** (9,48 g); **1752** (9,60 g, 9,50 g, 9,48 g, 9,42 g).

Schelling

Vz. Klimmende leeuw naar links met geheven zwaard en steunend op het wapen D (1749-1750) of F (1751-1768).
Omschrift: **MAR.TH.D:G.R.JMP.G.HUN.BOH.R .** / *muntteken*

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een gekroond wapenschild in een cartouche.
Omschrift: **ARCH.AUS.DUX jaartal BURG.BRAB.C.FL.**

Ref.: VANHOUDT 820 en 821.

15 tot 225: BRABANT-ANTWERPEN: 1750 (4,78 g, 4,77 g, 4,73 g [3 ex.], 4,70 g, 4,69 g [2 ex.], 4,68 g, 4,67 g [3 ex.], 4,66 g [3 ex.], 4,65 g [2 ex.], 4,64 g, 4,63 g [4 ex.], 4,62 g [2 ex.], 4,61 g [3 ex.], 4,60 g [6 ex.], 4,59 g [2 ex.], 4,56 g [4 ex.], 4,55 g [2 ex.], 4,54 g, 4,53 g, 4,52 g [3 ex.], 4,51 g, 4,50 g, 4,48 g, 4,45 g, 4,44 g, 4,42 g, 4,34 g); **1752** (4,89 g, 4,81 g, 4,74 g, 4,72 g [2 ex.], 4,70 g, 4,67 g [2 ex.], 4,65 g, 4,64 g [2 ex.], 4,62 g [2 ex.], 4,60 g, 4,58 g, 4,57 g, 4,55 g, 4,54 g, 4,49 g); **1753** (4,79 g, 4,75 g, [2 ex.] 4,73 g, 4,68 g, 4,67 g [3 ex.], 4,65 g [2 ex.], 4,64 g [2 ex.], 4,63 g, 4,61 g [3 ex.], 4,60 g, 4,59 g, 4,53 g [2 ex.], 4,46 g); **1754** (4,73 g, 4,44 g) **17?** (4,52 g, 4,51 g, 4,50 g); **BRABANT-BRUSSEL: 1763** (4,87 g [2 ex.], 4,76 g, 4,73 g [2 ex.], 4,66 g, 4,65 g, 4,58 g, 4,55 g); **1764** (4,93 g, 4,85 g [2 ex.], 4,82 g, 4,81 g [2 ex.], 4,71 g, 4,68 g, 4,63 g); **1765** (4,71 g, 4,68 g, 4,65 g, 4,28 g); **1766** (4,77 g); **1767** (4,88 g, 4,85 g, 4,80 g, 4,79 g, 4,77 g, 4,75 g, 4,73 g, 4,72 g, 4,64 g, 4,58 g, 4,57 g, 4,55 g, 4,54 g, 4,53 g); **VLAANDEREN-BRUGGE: 1750** (4,94 g, 4,73 g [2 ex.], 4,71 g, 4,69 g [3 ex.], 4,65 g, 4,64 g, 4,63 g [3 ex.], 4,60 g, 4,59 g [3 ex.], 4,57 g [3 ex.], 4,56 g, 4,54 g, 4,51 g, 4,49 g, 4,44 g); **1751** (4,59 g, 4,53 g, 4,52 g); **1752** (4,84 g, 4,79 g, 4,78 g, 4,74 g, 4,73 g, 4,72 g, 4,64 g [2 ex.], 4,63 g, 4,60 g [2 ex.], 4,50 g, 4,26 g); **1753** (4,73 g, 4,70 g [2 ex.], 4,65 g [3 ex.], 4,64 g [2 ex.], 4,63 g [2 ex.], 4,62 g, 4,61 g, 4,60 g [2ex.], 4,57 g, 4,47 g, 4,46 g, 4,45 g); **17?** (4,54 g); **ANTWERPEN OF BRUGGE: 1750** (4,67 g, 4,57 g [2 ex.]; **1751** (4,38 g); **1752** (4,64 g, 4,60 g); **1753** (4,71 g, 4,43 g); **ANTWERPEN, BRUSSEL OF BRUGGE: ?** (4,75 g, 4,62 g, 4,59 g , 4,58 g, 4,55 g, 4,53 g, 4,50 g, 4,45 g, 4,30 g).

Kroon

Vz. Gekroond takkenkruis met in elk kwartier een kroon.
Omschrift: **: MAR.THERESIA D:G.R.IMP.GERM.HUNG.BOH. REG:** *muntteken*

Kz. Gekroonde tweekoppige adelaar met in het hart het wapen C.
Omschrift: **ARCH.AUST.DUX.BURG.BRAB.COM.FLAND. jaartal**

Ref.: VANHOUDT 828.

226 tot 264: BRABANT-BRUSSEL: 1758 (29,42 g); **1763** (29,30 g) **1764** (29,51 g, 29,50 g, 29,49 g, 29,45 g, 29,42 g, 29,39 g, 29,29 g); **1765** (29,60 g, 29,52 g, 29,47 g, 29,45 g, 29,43 g, 29,42 g, 29,40 g, 29,37 g, 29,34 g [2 ex.]); **1766** (29,42 g, 29,41 g, 29,39 g, 29,38 g, 29,35 g, 29,31 g) ; **1767** (29,49 g, 29,43 g, 29,41 g); **1769** (29,45 g [2 ex.], 29,40 g); **1770** (29,49 g); **1771** (29,46 g); **1774** (29,45 g); **1775** (29,45 g [2 ex.]); **1778** (29,45 g, 29,44 g); **1780** (29,81 g).

Halve kroon

Vz. Gekroond takkenkruis met in elk kwartier een kroon.
Omschrift: **: MAR.THERESIA.D:G.R.IMP.GERM.HUNG.BOH. REG:** *muntteken*

Kz. Gekroonde tweekoppige adelaar met in het hart het wapenschild C.
Omschrift: **ARCH.AUST.DUX.BURG.BRAB.COM.FLAND. jaartal**

Ref.: VANHOUDT 829.

265 tot 288: BRABANT-ANTWERPEN: 1756 (14,70 g); **1757** (14,65 g, 14,58 g, 14,56 g); **BRABANT-BRUSSEL: 1763** (14,65 g, 14,64 g, 14,54 g, 14,50 g, 14,48 g); **1764** (14,68 g, 14,47 g); **1765** (14,64 g, 14,61 g, 14,56 g); **1766** (14,57 g, 14,47 g); **1767** (14,55 g, 14,50 g); **1768** (14,47 g); **1770** (14,66 g); **1771** (14,71 g, 14,65 g); **1774** (14,79 g); **1775** (14,60 g).

OP NAAM VAN FRANS I (+1765)

Kroon

Vz. Binnen de halsketen van de Orde van het Gulden Vlies een gekroonde tweekoppige adelaar met in het hart een gekroond wapenschild en een zwaard en een scepter houdend. Over de vleugels van de adelaar hangt de halsketen van de Sint-Stefaansorde, wapen 3.
Omschrift: **FRANCIS.D.GRATIA / ROMAN.JMERAT.S.A.** *muntteken*

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vlies. In de bovenste en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **GERM.JERO.REX LOTH.BAR.MAG.HET.DUX jaartal**

Ref.: VANHOUDT 830.

289 tot 292: BRABANT-ANTWERPEN: 1756 (29,40 g); **BRABANT-BRUSSEL: 1763** (29,35 g); **1765** (29,44 g, 29,29 g).

1/2 kroon

Vz. Binnen de halsketen van de Orde van het Gulden Vlies een gekroonde tweekoppige adelaar met in het hart een gekroond wapenschild en een zwaard en een scepter houdend. Over de vleugels van de adelaar hangt de halsketen van de Sint-Stefaansorde, wapen 3.
Omschrift: **FRANCIS.D:GRATIA. / ROMAN.JMERAT.S.A.** *muntteken*

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vlies. In de bovenste en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **GERM.JERO.REX LOTH.BAR.MAG.HET.DUX jaartal**

Ref.: VANHOUDT 831.

293: BRUSSEL: 1758 (14,55 g).

Oord met sluier (koper)

Vz. Gesluierd borstbeeld van de keizerin, naar rechts.
Omschrift: **M.T.D.G.IMP.G.H.B.REG.A.A.D.BURG.**

Kz. Legende en muntteken op zes lijnen: **AD / USEM / BELGII / AUSTR . / jaartal** / *muntteken*

Ref.: VANHOUDT 833.

294: BRUSSEL: 17? (3,41 g).

JOZEF II (1780-1790)

Kroon

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **IOSEPH.II.D.G.R.IMP.S.A.GER.HIER.HUNG. BOH.REX**

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van her Gulden Vlies. In de bovenste en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCH.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM.FLAN. jaartal** *muntteken* **jaartal**

Ref.: VANHOUDT 852.

295 tot 307: BRABANT-BRUSSEL: 1782 (29,39 g); **1783** (29,46 g); **1784** (29,51 g, 29,43 g, 29,48 g [2 ex.], 29,27 g); **1785** (29,60 g, 29,46 g); **1786** (29,42 g); **1788** (29,47 g); **1789** (29,54 g, 29,51 g).

OOSTENRIJKSE/HONGAARSE MUNTEN

JOZEF II (1780-1789)

1/2 Kronenthaler

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **IOSEPH.II.D.G.R.I.S.A.GER.HIE.HUNG.BOH.REX.**
muntteken

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vies. In de bovenste hoek en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCHID.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM. FLAN.jaartal**

Ref.: MILLER ZU AICHHOLZ et al. 1948, p. 292 en pl. 40, nr. 49.

308 tot 310: WENEN (A) 1788 (14,74 g); **1789** (14,77 g); **MILAAN (M) 1786** (14,72 g).

1/4 Kronenthaler

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **IOSEPH.II.D.G.R.I.S.A.GER.HIE.HUNG.BOH.REX.**
muntteken

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vies. In de bovenste hoek en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCHID.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM.FLAN. jaartal**

Ref.: MILLER ZU AICHHOLZ et al. 1948, p. 290 en pl. 40, nr. 50.

311 tot 320: KREMNITZ (B) 1788 (7,40 g, 7,32 g [2 ex.]; **1789** (7,37 g, 7,36 g); **GÜNZBOURG (H) 1788** (7,39 g, 7, 37 g, 7,36 g, 7,34 g, 7,33 g).

LEOPOLD II (1792-1792)

Kronenthaler

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **LEOPOLD.II.D.G.R.I.S.A.GER.HIE.HUNG.BOH.REX.**

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vies. In de bovenste hoek en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCHID.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM. FLAN.jaartal**

Ref.: MILLER ZU AICHHOLZ et al. 1948, p. 293 en pl. 41, nr. 22.

321: MILAAN (M) 1792 (29,55 g).

1/2 Kronenthaler

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **LEOPOLD.II.D.G.R.I.S.A.GER.HIE.HUNG.BOH.REX.**

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vies. In de bovenste hoek en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCHID.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM. FLAN.jaartal**

Ref.: MILLER ZU AICHHOLZ et al. 1948 en p. 293, pl. 41, nr. 23.

322: GÜNZBOURG (H) 1791 (14,75 g).

1/4 Kronenthaler

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **LEOPOLD.II.D.G.IMP.S.A.GER.HIE.HUNG.BOH. REX.**

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vies. In de bovenste hoek en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCHID.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM.FLAN. jaartal**

Ref.: MILLER ZU AICHHOLZ et al. 1948, 294 en pl. 41, nr. 24.

323 tot 324: KREMNITZ (B) 1792 (7,37 g); **GÜNZBOURG (H) 1791** (7,35 g).

FRANS II (1792-1797)

Kronenthaler

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **FRANC.II. DG.R.I.S.A.GER.HIE.HUN.BOH.REX.**
muntteken

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag, waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vlies. In de bovenste hoek en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCH.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM.FLAN. jaartal**

Ref.: MILLER ZU AICHHOLZ et al. 1948, p. 303, pl. 43, nr. 10.

325 tot 335: WENEN (A) 1792 (29,60 g [3 ex.], (29,57 g); **1793** (29,60 g, 29,53 g, 29,51 g); **KREMNITZ (B) 1793** (29,58 g); **PRAAG (C) 1795** (29,64 g, 29,56 g); **GÜNZBOURG (H) 1795** (29,62 g).

1/4 Kronenthaler

Vz. Gelauwerd hoofd van de keizer naar rechts.
Omschrift: **FRANC.II.DG.R.I.S.A.GER.HIE.HUN.BOH.REX.**
muntteken

Kz. Bourgondisch kruis met in het midden een vuurslag, waaraan het juweel hangt van de Orde van het Gulden Vlies. In de bovenste hoek en in de zijhoeken een kroon.
Omschrift: **ARCH.AUST.DUX.BURG.LOTH.BRAB.COM.FLAN. jaartal**
Ref.: MILLER ZU AICHHOLZ et al. 1948, 294.
336 tot 339: WENEN (A) 1793 (7,38 g); **1794** (7,49 g); **KREMNITZ (B) 1793** (7,39 g, 7,35 g).

PRINSBISDOM LUIK

JAN THEODOOR VAN BEIEREN (1744 - 1763)

Dubbele schellingen
Vz. Wapen van het Prinsdom met hartschild van Beieren-Palatinat, op een kruis en een zwaard. Onderaan het jaartal.
Omschrift: **I THEOD BAV DUX CAR D G**
Kz. Leeuw naar links met zwaard en schild van Luik.
Omschrift: **EP ET PR LEOD DUX B M F C L H**
Ref.: DENGIS 1170.
340 tot 348: LUIK 1753 (8,84 g, 8,78 g, 8,72 g, 8,49 g); **1754** (8,68 g, 8,64 g, 8,62 g, 7,85 g, 7,65 g).

Schellingen
Vz. Wapen van het Prinsdom met hartschild van Beieren-Palatinat, op een kruis en een zwaard. Onderaan het jaartal.
Omschrift: **I THEOD BAV DUX CAR D G**
Kz. Leeuw naar links met zwaard en schild van Luik.
Omschrift: **EP ET PR LEOD DUX B M F C L H**
Ref.: DENGIS 1172.
349 tot 407: LUIK 1752 (4,37 g, 4,36 g, 4,35 g, 4,33 g [2 ex.], 4,32 g, 4,31 g, 4,30 g, 4,29 g, 4,28 g, 4,27 g, 4,26 g [2 ex.], 4,25 g [4 ex.], 4,24 g [2 ex.], 4,23 g [2 ex.], 4,22 g [3 ex.], 4,21 g, 4,20 g [3 ex.], 4,19 g [2 ex.], 4,17 g [3 ex.], 4,16 g [2 ex.], 4,15 g, 4,14 g [2 ex.], 4,13 g, 4,09 g, 4,08 g, 4,07 g, 3,79 g; **1753** (4,42 g, 4,38 g [2 ex.], 4,31 g, 4,29 g, 4,25 g, 4,24 g, 4,23 g [2 ex.], 4,21 g, 4,18 g [2 ex.], 4,14 g [2 ex.], 4,10 g, 4,09 g).

Plaket
Vz. Wapen Beieren-Palatinat, op een kruis en een zwaard. Onderaan het jaartal.
Omschrift: **I THEOD CAR D G BAV D**
Kz. Wapen van het prinsdom met centraal het schild van Luik.
Omschrift: **EP ET PRIN L DUX B M F C L H**
Ref.: DENGIS 1173.

408: LUIK, 1751 (2,07 g).

FRANKRIJK

LOUIS XV (1715-1774)

Petit louis d'argent

Vz. Buste van de koning naar rechts, gelauwerd hoofd, gedrapeerd kuras, onderaan het jaartal.
Omschrift: **LUD.XV.D.G.FR.ET.NAV.REX .**

Kz. Kruis gevormd door 8 **L**, elke arm is gekroond, centraal het muntteken; tussen de armen van het kruis telkens een lelie.
Omschrift: **CHRS. / REGN. / VINC. / IMP.**

Ref.: DUPLESSY 1664.

409: PARIJS (A) 1720 (7,50 g).

Ecu aux lauriers (1726-1741)

Vz. Buste van de koning naar links, blootshoofds; geborduurde jas met Grootlint en kruis in de Orde van de H.Geest.
Omschrift: **LUD.XV.D.G.FR.ET NAV.REX.**

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies, omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 1675.

410 tot 490 PARIJS (A) 1726 (29,13 g, 29,10 g, 29,06 g, 28,98 g, 28,79 g, 28,78 g, 27,61 g); **1727** (28,65 g); **1729** (29,14 g); **1730** (29,08 g); **1737** (29,26 g); **ROUEN (B) 1726** (29,21 g); **1728** (29,00 g), **1732** (29,24 g, 28,95 g [2 ex.], **1738** (29,08 g); **1739** (29,13 g); **STRAATSBURG (BB) 1737** (28,65 g); **LYON (D) 1726** (29,29 g); **1729** (28,93 g); **TOURS (E) 1726** (29,03 g, 28,83 g); **1734** (29,05 g), **BORDEAUX (K) 1731** (29,07 g, **1735** (28,87 g); **BAYONNE (L) 1726** (28,79 g, 28,60 g), **1734** (29,02 g); **1735** (28,77 g), **1737** (28,82 g); **1739** (28,57 g); **1740** (28,81 g); **TOULOUSE (M) 1726** (28,98 g); **1736** (29,12 g); **17?** (28,59 g); **MONTPELLIER (N) 1731** (29,24 g); **1732** (28,77 g); **RIOM (O) 1735** (29,23 g); **DIJON (P) 1727** (28,93 g); **1731** (28,98 g); **1738** (29,49 g); **PERPIGNAN (Q) 1726** (28,90 g); **ORLÉANS (R) 1735** (29,31 g); **1737** (29,03 g); **REIMS (S) 1726** (28,85 g); **1729** (28,99 g); **NANTES (T) 1726** (29,25 g, 28,76 g), **1729** (28,82 g); **1731** (28,73 g); **1732** (28,97 g); **1734** (29,31 g); **TROYES (V) 1726** (28,96 g, 28,80 g); **LILLE (W) 1732** (29,03 g); **AMIENS (X) 1735** (29,16 g); **1740** (28,85 g); **BOURGES (Y) 1736** (28,86 g); **RENNES (9) 1726** (28,99 g); **1727** (28,99 g); **1731** (29,24 g); **1732** (29,09 g); **PAU (rund) 1728** (29,11 g, 28,83 g); **1729** (28,92 g, 28,47 g); **1734** (28,89 g), **1735** (29,22 g, 28,92 g [2 ex.]); **AIX (&) 1730** (29,18 g, 28,94 g); **1735** (29,05 g, 28,78 g); **1738** (28,99 g, 28,98 g, 28,90 g, 28,69 g; **BESANCON ( )( ) 1739** (28,82 g); **173?** (29,23 g).

½ ecu aux lauriers

Vz. Buste van de koning naar links, blootshoofds; geborduurde jas met Grootlint en kruis in de Orde van de H.Geest.
Omschrift: **LUD.XV.D.G.FR.ET NAV.REX**.

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies, omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 1676.

491 tot 550 Parijs (A) 1726 (14,27 g, 14,19 g); **ROUEN (B) 1729** (14,54 g, 13,75 g); **STRAATSBURG (BB) 1734** (13,92 g); **1739** (13,99 g), **17?** (13,71 g); **LYON (D) 1726** (14,33 g, 13,59 g); **1734** (13,92 g); **POITIERS (G) 1727** (14,15 g); **1734** (13,29 g); **LA ROCHELLE (H) 1726** (14,20 g); **17?** (13,68 g); **BORDEAUX (K) 1729** (14,05 g); **BAYONNE (L) 1727** (13,96 g), **1728** (14,04 g, 14,02 g, 13,51 g); **1729** (13,96 g, 13,73 g, 13,63 g); **TOULOUSE (M) 1729** (14,09 g); **1730** (14,25 g); **MONTPELLIER (N) ?** (13,73 g); **RIOM (O) 1730** (13,86 g); **DIJON (P) 1726** (13,71 g); **1729** (13,93 g); **ORLÉANS (R) 1729** (14,02 g); **?** (13,90 g); **REIMS (S) 1727** (14,05 g); **TROYES (V) 1727** (14,13 g, 14,03 g [2 ex.]; **LILLE (W) 1726** (13,86 g); **AMIENS (X) 1729** (14,06 g); **GRENOBLE (Z) 1727** (14,11 g); **RENNES (9) 1726** (14,10 g) **17?** (13,95 g); **PAU (rund) 1731** (14,21 g); **1734** (13,91 g); **BESANCON( ) 1728** (14,18 g); **AIX (&) 1727** (14,13 g); **?** (14,14 g, 14,13 g); - **1729** (13,60 g); **1731** (14,19 g); **? ?** (13,92 g [2 ex.], 13,91 g, 13,86 g, 13,83 g, 13,77 g, 13,74 g, 13,61 g, 13,60 g, 13,58 g, 13,51 g, 13,44 g, 13,26 g).

1/5 écu aux lauriers

Vz. Buste van de koning naar links, blootshoofds; geborduurde jas met grootlint en kruis in de Orde van de H. Geest.
Omschrift: **LUD.XV.D.G.FR.ET NAV.REX**.

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies, omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 1677.

551 tot 552: ?? (6,74 g, 6,50 g).

Ecu au bandeau (1741-1772/73)

Vz. Hoofd van de koning naar links. De vorst draagt een haarlint.
Omschrift: **LUD.XV.D.G.FR./ET NAV.REX**.

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies, omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 160.

553 tot 627: PARIJS (A) 1759 (29,14 g), **1760** (29,22 g, 29,16 g); **1762** (29,19 g), **1764** (29,15 g), **1768** (29,14 g); **METZ (AA) 1766** (29,13 g); **LYON (D) 1754** (29,16 g); **1763** (28,96 g); **1767** (29,31 [2 ex.]); **1769** (29,43 g, 29,30

g); **POITIERS (G) 1750** (28,99 g); **LA ROCHELLE (H) 1748** (28,87 g); **LIMOGES (I) 1770** (29,13 g); **BORDEAUX (K) 1742** (29,03 g); **1764** (29,28 g); **BAYONNE (L) 1741** (29,11 g); **1742** (29,14); **1746** (28,92 g); **1749** (29,39 g); **1763** (29,13 g); **1764** (29,28 g); **1765** (29,22 g, 29,20 g, 29,18 g, 29,11 g, 29,04 g, 28,97 g, 28,95 g); **1766** (29,19 g [2 ex.], 29,01 g); **1767** (29,22 g, 29,00 g);**1768** (29,34 g); **1769** (29,07 g, 29,04 g); **PERPIGNAN (Q) 1765** (28,84 g), **1766** (29,55 g); **1770** (29,08 g); **ORLÉANS (R) 1761** (29,39 g, 29,29 g, 29,03 g); **NANTES (T) 1744** (29,14 g, 28,88 g); **1755** (29,22 g); **GRENOBLE (Z) 1748** (29,12 g); **RENNES (9) 1761** (29,13 g); **PAU (rund) 1749** (28,96 g); **1751** (28,93 g, 28,79 g [2 ex.]); **1753** (28,63 g); **1756** (28,97 g); **1761** (29,21 g, 29,18 g); **1763** (29,26 g, 29,15 g, 28,81 g); **1764** (29,17 g, 29,06 g, 28,53 g), **1765** (29,06 g); **1766** (29,25 g, 29,22 g, 29,18 g, 29,11 g); **1767** (29,22 g, 29,14 g, 29,06 g); **AIX (&) 1747** (29,26 g, 29,14 g, 29,11 g).

1/2 ecu au bandeau

Vz. Hoofd van de koning naar links. De vorst draagt een haarlint.
Omschrift: **LUD.XV.D.G.FR./ET NAV.REX.**

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies, omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 1681.

628 tot 639: LYON (D) 1741 (14,03 g); ? (13,69 g); **BAYONNE (L) 1756** (14,16 g); **RIOM (O) 1756** (14,16 g); **PERPIGNAN (Q) 1745** (14,10 g); **1758** (14,12 g), **LILLE (W) 1746** (14,56 g); **1747** (14,12 g), **GRENOBLE (Z) 1748** (13,73 g); **PAU (rund) 1746** (14,31 g, 13,73 g); **? 1748** (14,13 g).

Ecu à la vieille tête (1770-1774)

Vz. Buste van de koning naar links, gelauwerd hoofd en gedrapeerde hals.
Op de rand van de hals: **ROETT.FIL.**
Omschrift: **LUD. XV. D.G.FR ET NAV.REX**

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies, omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 1685.

640 tot 656: PARIJS (A) 1774 (29,50 g, 29,36 g, 29,25 g, 29,00 g); **ROUEN (B) 1772** (29,26 g); **LYON (D) 1771** (29,20 g); **LIMOGES (I) 1774** (29,20 g); **BAYONNE (L) 1772** (29,28 g, 29,18 g, 29,14 g); **1773** (29,38 g, 29,06 g, 29,04 g); **1774** (29,09 g, 28,83 g); **PERPIGNAN (Q) 1773** (29,24 g, 29,17 g).

LOUIS XVI (1774-1793)

Ecu aux lauriers (1774-1792)

Vz. Buste van de koning naar links, geborduurde jas met het kruis in de Orde van de H. Geest. Op de rand van de buste: **B.DUVUV.F**
Omschrift**: LUD.XVI.D.G.FR.ET NAV.REX.**

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies, omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 1708.

657 tot 766: PARIJS (A) 1775 (29,44 g); **1782** (29,39 g); **1783** (29,44 g, 29,40 g, 29,39 g, 29,36 g, 29,25 g, 29,02 g, 29,10 g); **1784** (29,56 g, 29,45 g, 29,42 g, 26,87 g); **1789** (29,32 g, 29,00 g); **1790** (29,57 g, 29,50 g, 29,46 g, 29,43 g [2 ex.], 29,40 g, 29,37 g, 29,35 g, 29,31 g, 29,23 g, 29,30 g); **METZ (AA) 1789** (29,38 g); **ROUEN (B) 1771** (29,20 g); **LIMOGES (I) 1776** (29,22 g); **1777** (29,24 g), **1779** (29,29 g); **1784** (29,39 g [2 ex.], 29,13 g, 29,10 g); **1785** (29,15 g); **1788** (29,35 g); **1790** (29,35 g); **1791** (29,37 g); **BORDEAUX (K) 1783** (29,27 g); **1784** (29,58 g, 29,36 g, 29,32 g, 29,17 g, 29,02 g, 28,76 g, 28,70 g) **1785** (29,13 g); **BAYONNE (L) 1775** (29,17 g) **1779** (29,15 g); **1783** (29,29 g); **1785** (29,45 g); **1785** (29,45 g [3 ex.]); **1786** (29,42 g, 29,21 g, 29,15 g, 29,12 g), **1788** (29,49 g, 29,36 g), **1789** (29,39 g, 29,30 g); **TOULOUSE (M) 1777** (29,07 g); **1781** (29,33 g); **1783** (29,06 g) **1784** (29,25 g); **1785** (29,23 g, 29,16 g); **1786** (29,25 g, 29,23 g); **1789** (29,39 g, 29,25 g, 29,10 g); **MONTPELLIER (N) 1779** (29,14 g), **1781** (29,24 g); **PERPIGNAN (Q) 1781** (29,31 g, 28,03 g); **1782** (29,41 g); **1785** (29,16 g); **1786** (29,28 g, 29,14 g); **1788** (29,47 g); **ORLEANS (R) 1783** (29,38 g); **1784** (29,26 g); **1785** 29,23 g, 29,20 g); **1786** (29,26 g); **1787** (29,20 g); **ARRAS (W) 1775** (29,59 g, 29,25 g); **1776** (29,09 g); **1779** (29,42 g); **1782** (29,34 g); **1791** (29,46 g); **PAU (rund) 1776** (29,17 g); **1780** (29,07 g); **1782** (29,30 g, 29,27 g, 29,20 g); **1783** (29,11 g); **1784** (29,23 g, 29,24 g), **1785** (29,29 g, 29,26 g); **1786** (29,32 g, 29,27 g, 29,21 g); **1787** (29,31 g); **MARSEILLE (MM) 1790** (29,43 g).

1/2 ecu aux lauriers

Vz. Buste van de koning naar links, geborduurde jas met het kruis in de Orde van de H. Geest. Op de rand van de buste: **B.DUVUV.F.**
Omschrift**: LUD.XVI.D.G.FR.ET NAV.REX.**

Kz. Gekroond medaillon met drie lelies,omkranst door twee aaneengebonden lauriertakken.
Omschrift: **SIT NOMEN DOMINI** *muntteken* **BENEDICTUM jaartal**

Ref.: DUPLESSY 1709.

767 tot 771: PARIJS (A) 1791 (14,86 g, 14,65 g [2 ex.], 14,63 g); **ARRAS (W) 1791** (14,74 g).

Ecu constitutionnel (1791-1793)

Vz. Hoofd van de koning naar links, haren met een lint samengeknoopt.
Omschrift: **LOUIS XVI ROI DES FRANCOIS. jaartal**

Kz. Genius graveert het woord **CONSTITUTION** (in twee regels) op de wettafel die rust op een altaar, links een bundel bezet door een Frygische muts, rechts een haan en het muntteken; onder het altaar: **DUPRE**. Onder de afsnede **L'AN** jaartal **DE LA / LIBERTE**
Omschrift: **REGNE / DE LA LOI** *muntteken*

Ref: DUPLESSY 1718.

772 tot 784: PARIJS (A) 1792 (29,58 g, 29,41 g, 29,37 g, 29,31 g, 29,29 g); **1793** (29,57 g, 29,45 g, 29,43 g, 29,30 g, 26,93 g); **ORLEANS (R) 1792** (29,61 g); **NANTES (T) 1792** (29,52 g); **ARRAS (W) 1792** (29,41 g).

1/4 d' écu constitutionnel (1791-1793)

Vz. Hoofd van de koning naar links, haren met een lint samengeknoopt.
Omschrift: **LOUIS XVI ROI DES FRANCOIS jaartal**

Kz. Genius graveert het woord **CONSTITUTION** (in twee regels) op de wettafel die rust op een altaar; links het muntteken; onder het altaar: **DUPRE**. Onder de afsnede **L'AN** jaartal **DE LA/LIBERTE**
Omschrift: **REGNE / DE LA LOI**

Ref.: DUPLESSY 1720.

785 tot 791: PARIJS (A) 1791 (10,14 g); **1792** (10,19 g, 10,10 g); **ROUEN (B) 1791** (10,01 g); **LIMOGES (I) 1792** (10,13 g, 10,12 g), **ARRAS (W) 1793** (10,09 g).

Dubbele sol (koper of klokkenbrons)

Vz. Hoofd van de koning naar links, haren met een lint samengeknoopt.
Omschrift: **LOUIS XVI ROI DES FRANCOIS jaartal**

Kz. In een lauwerkrans een pijlenbundel, bekroond door een Frygische muts, geflankeerd door de waarde: **2/S.**
Omschrift: **LA NATION LA LOI LE ROI / L'AN 4 DE LA LIBERTE**

Ref.: DUPLESSY 1722.

792 tot 798: PARIJS (A) 1792 (23,39 g); **ARRAS (W) 1792** (26,59 g, 25, 98 g); **? 1792** (24,83 g, 23,90 g, 21,20 g); **1793** (21,79 g).

Liard (koper of klokkenbrons)

Vz. Hoofd van de koning naar links, haren met een lint samengeknoopt.
Omschrift: **LOUIS XVI ROI DES FRANCOIS jaartal**

Kz. In een lauwerkrans een pijlenbundel, bekroond door een Frygische muts, geflankeerd door de waarde: **3/D.**
Omschrift: **LA NATION LA LOI LE ROI / L'AN 5 DE LA LIBERTE**

Ref.: DUPLESSY 1725.

799: ARRAS (W) ? (2,32 g).

CONVENTIE (1792-1795)

Six livres

Vz. In een lauwerkrans, in twee lijnen: **SIX LIVRES**, onder de afsnede het muntteken.
Omschrift: **REPUBLIQUE FRANCOISE.**

Kz. Genius graveert het woord **CONSTITUTION** (in twee regels) op de wettafel die rust op een altaar; links een bundel met Frygische muts; rechts een haan naar links. Onder de afsnede het jaartal.
Omschrift: **REGNE DE LA LOI.**

Ref.: DE MEY & POINDESSAULT 2.

800 tot 801: PARIJS (A) 1793 (29,28 g); **BAYONNE (L) 1793** (29,44g).

DIRECTOIRE (1795-1799)

2 décimes (koper)

Vz. Allegorische voorstelling van de Republiek, naar links.
Omschrift: **REPUBLIQUE FRANCOISE.**

Kz. In een lauwerkrans: opschrift in vier lijnen: **[ ] / DECIME[ ] / L'AN 5 /** *muntteken*

Ref.: DE MEY & POINDESSAULT 12.

802: PARIJS (A): l'an 5 (21,29 g)..

Volledig afgesleten zilveren munten

803 tot 808: (1,86 g, 1,70 g, 1,67 g, 1,64 g, 1,55 g, 1,37 g).

Luk Beeckmans
Winkelstraat 1
9550 Steenhuize-Wijnhuize

Summary

An 18th-century silver coin hoard from Bambrugge (Erpe-Mere, prov. of East Flanders)

In april 2005, during the demolition of a house, a late 18th-century coin deposit was discovered. The hoard was hidden in small niche under the floor and contains the standard collection of 18th-century coins that make regular appearances in deposits elsewhere in the region. The coins were minted in the Southern Netherlands, Austria/Hungary, the Principality of Liège and France. The most recent coin dates from *l'an 5* of the French Republic (September

1796 - September 1797). The 808 coins presumably represent the savings of a wealthy person or family. The fact that the coins were hidden may be linked to the unstable political situation that was prevalent at the time, or perhaps with the introduction of assignats. Many people did not trust this new paper money and large amounts of silver were stashed away.

Bibliografie

BEECKMANS L. 1993: Een 18de-eeuwse muntschat uit Onkerzele (Geraardsbergen), *Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Handelingen, VI, Zottegem, 225-234.

BEECKMANS L. 1994: De muntproductie vanaf de Oostenrijkse periode tot heden en de regionale depotvondsten. In: ROGGE M. & BEECKMANS L. (eds.), *Geld uit de grond. Tweeduizend jaar muntgeschiedenis in Zuid-Oost-Vlaanderen*, Publicaties van het Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen - Site Velzeke, 2, Zottegem, 171-191.

BEECKMANS L. 2001: Een 18de-eeuws muntdepot uit Nieuwerkerken bij Aalst (O.-Vl.), *Belgisch Tijdschrift voor Numismatiek en Zegelkunde,* CXLVII, Brussel, 213-220.

BEECKMANS L. & DE BUYSER F. 2012: Zilveren munten op het dorpsplein in Moorsel (Aalst, prov. Oost-Vl.), *Relicta, Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen*, 9, Brussel, 209-218.

DENGIS J.-L. 2006 : *Les monnaies de la principauté de Liège, III, De Gérard de Groesbeeck au rattachtement à la France (1564-1794),* Collection Moneta 55, Wetteren.

DE WEERDT D. 1960: *Loon- en levensvoorwaarden van een fabrieksarbeider, 1789-1850,* Ontwikkeling, Antwerpen.

DUBUIS O., FREY-KUPPER S. & HANSJÖRG B. 1995: Tables de références pour la détermination de trouvailles monétaires, *Bulletin ITMS*, 2, supplément, Lausanne.

DUPLESSY J. 1988-1989: *Les monnaies françaises royales de Hugues Capet à Louis XVI (987-1793)*, Parijs.

MILLER ZU AICHHOLZ V., LOEHR A. & HOLZMAIR E. 1948: *Österreichische Münzprägungen 1519-1938*, 2e auflage, Wenen.

N.N. s.d.: *Reductie der geld-specien, in Francs, Guldens courant, en Ponden wisselgeld ingevolge de keyzerlyke decreten van Z.M. den Keyzer en Koning, van 18 augusti en 12 september 1810 en 30 november 1811*, Gent.

SCHEERLINCK J. 2006: *Gezinsreconstructie van Bambrugge (1796-1900)*, Heemkundige Kring Erpe-Mere, Erpe-Mere.

SOUFFREAU G. 2010: *De Staten van Goed uit Burst, Bambrugge, Zonnegem en Kottem,* Uitgegeven in eigen beheer, Woubrechtegem.

VANDER MEERSCH P.- C. 1852: *De l'état de la mendicité et de la bienfaisance dans la province de la Flandre Orientale*, Brussel.

VANHOUDT H. 2015: *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode (1434-1830)*, Heverlee.

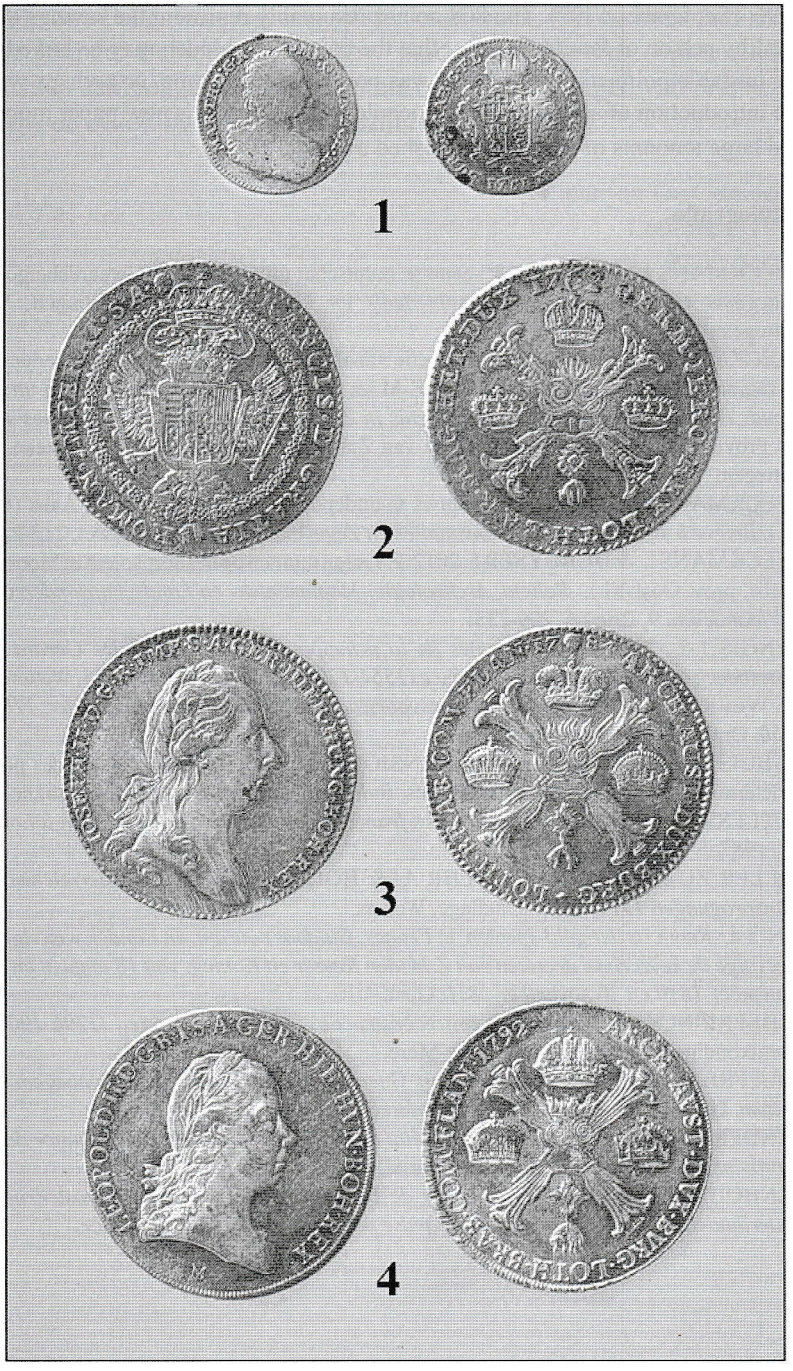

Oostenrijkse Nederlanden: 1. Maria-Theresia: 1/8 ducaton; 2. Frans I: kroon; 3. Jozef II: kroon; **Oostenrijk-Hongarije**: 4. Leopold II: kroon.

Oostenrijk-Hongarije: 1. Frans II: kroon; **Prinsbisdom Luik**: 2. Jan-Theodoor: dubbele schelling; **Frankrijk**: 3. Lodewijk XV: écu aux lauriers; 4. Lodewijk XV: écu au bandeau.

Frankrijk: 1. Lodewijk XV: écu à la vieille tête; 2. Lodewijk XVI: écu aux lauriers; 3. Lodewijk XVI: écu constitionnel; 4. Conventie: six livres.

NINOVE IN HANDEN VAN FRANÇOIS DE LA NOUE EN BELEGERD DOOR ALEXANDER FARNESE. Een onbekend plan van de stadswallen (1579-1582)

Georges VANDE WINKEL

Onder de weinig zeggende titel *Piante di fortezze d'Italia, d'Ungheria, di Fiandra e di Francia* [Plannen van versterkingen in Italië, Hongarije, Vlaanderen en Frankrijk] wordt in de *Bayerische Staatsbibliothek* (BSB) in München onder het nummer BSB Cod.icon. 141 een handschriftelijke verzameling bewaard van 148 plattegronden van versterkingen allerhande en van versterkte steden, soms met opgave van legerkampen en slagvelden. Onze aandacht werd op dit handschrift gevestigd door een artikel over de oudst bekende kaart van Monaco[1], maar omdat de verzameling volledig gedigitaliseerd is, konden wij gemakkelijk achterhalen wat er juist schuilging onder de vrij algemene titel van deze verzameling. Tot onze niet geringe verbazing vonden wij op fol. 114r een plan van 'Ninoven'. Geen stadsplan, enkel een tekening van de stadswallen, maar dan wel stadswallen zoals wij die nog nergens getekend zagen. Naast de stadspoorten zijn niet minder dan zes bastions getekend en een ravelijn. Alvorens dieper in te gaan op de inhoud en de datering van dit onbekende plan proberen wij een kijk te geven op de gehele verzameling van deze *piante di fortezze*.[2]

Het handschrift telt 158 folia, papier, formaat 44 x 57 cm, alle open bijschriften in het Italiaans. Op de rectozijde van 119 folia staan een of soms twee ingekleurde plattegronden, wat resulteert in de reeds vermelde 148 plattegronden. De geografische omschrijvingen vragen wat toelichting. Het eerste gedeelte 'Italia' omvat plattegronden van (overwegend) Noord-Italië, maar ook uit het Middellandse Zeegebied: van Mallorca over Malta tot Cyprus. Onder 'Ungheria' verstaat men niet alleen Hongarije *stricto sensu*, maar ook aangrenzende gebieden

1 LYON Rod; SCHIRÒ Joseph, *The discovery of the earliest known map of Monaco (c. 1589)*, - *Maps* in *history*, 2017, (59 - Septembre), p. 15-18.

2 De volledige codex in digitale vorm op http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00019801/image_1 (laatst geconsulteerd op 7 mei 2018). Een exhaustieve beschrijving van het handschrift naar vorm en inhoud geeft Marianne REUTER, *Beschreibung der Handschrift Cod.icon. 141*, in: *BSB-CodIcon Online* (Mon Feb 05 10:10:44 CET 2018; letzte Änderung der Daten: 28. August 2012).

als Slovakije en Kroatië. 'Fiandra' betekent de hele, voormalige Nederlanden, gaande van Friesland tot het huidige Noord-Frankrijk. Met zo een 60 plattegronden zijn onze Lage Landen goed vertegenwoordigd in deze collectie. Aangrenzend komen daar nog Picardië en Lorreinen bij want daartoe beperkt zich hier 'Francia'. De plannen zijn vaak niet correct georiënteerd, het noorden wordt bijna nooit aangegeven en zij zijn niet op een uniforme schaal weergegeven. De schaal wordt zo goed als altijd met een lokale maat aangegeven. Zo bijvoorbeeld de *passi di Vienna* voor de locaties in Centraal-Europa, de *passi venetiani* voor Nicosia (Cyprus). Voor onze gewesten is dat de *verghe* of roede, maar wij blijven in het ongewisse om welke roede het hier gaat.

Waar, wanneer en onder welke omstandigheden is dit handschrift ontstaan? Wij kunnen geen sluitende antwoorden geven, maar hebben toch heel wat bruikbare indicaties. Als plaats van ontstaan suggereert de Münchense catalogus Duitsland, maar dit kan hooguit slaan op het samenbrengen van de plannen in een band. De enige 'Duitse' steden in het handschrift zijn immers Jülich (Giuliers op fol. 75r) en Kerpen (Carpen op fol. 98r), maar Kerpen was tijdens het ancien régime een Brabantse enclave binnen het keurvorstendom Keulen terwijl Jülich heel nauw aansloot bij de Nederlanden. Kijken wij naar de plannen zelf dan zijn er een aantal 'deelcollecties' te onderscheiden. De plannen uit de Balkanregio geven grensversterkingen tegen de Turken weer, opgericht na een besluit van de Weense *Hofkriegsrat* in Wenen uit 1572. Een aantal plannen uit Italië en het Middellandse Zeegebied worden expliciet toegeschreven aan "Giorgio Pagliaro Frattino", overigens de enige naam in de hele codex. Het gaat hier om Giorgio Paleari (Morcote CH 1520/1530 – Pamplona/Iruñea ES 1589), lid van een geslacht van architecten en militaire ingenieurs uit Ticino, maar actief in Italië en Spanje.[3]

De vestingplannen uit de Nederlanden en Noord-Frankrijk vormen weer twee andere reeksen. Een eerste reeks is duidelijk gelieerd aan de oorlog tussen Hendrik II van Frankrijk en de Habsburgse monarchie (1552-1559). Het gaat hier vooral om steden in Picardië en langs de Maas in de Franse Ardennen en Lorreinen. Een tweede reeks houdt verband met de veldtocht van Caspar de Robles (Robles PT 1527 – Antwerpen 1585) in Noord-Nederland. Robles is in (1568-)1573-1576 (plaatsvervangend) stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe en

3 VIGANÒ Marino e.a., *El fratin mi ynginiero : i Paleari Fratino da Morcote ingegneri militari ticinesi in Spagna, XVI-XVII secolo*, (*Itinerari*, 4), Bellinzona, Casagrande, 2004, 552 p.; ID., *Paleari [Pagliaro, Paliari]*, in: *Historischen Lexikon der Schweiz. Dictionnaire historique de la Suisse. Dizionario Storico della Svizzera* (http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F23540.php; laatst geconsulteerd op 7 mei 2018).

speelt zo een belangrijke rol in het begin van de 80-jarige oorlog.[4] Uit de periode 1550-1610[5], waarbinnen de hele reeks vestigplannen zich situeert, figureren dan nog een reeks steden uit het huidige Zuid-Nederland en België. Voor België zijn dat: Anversa/Antwerpen (fol. 58r), Cittadella di Giant/Gent (citadel) (fol. 69r), Nivelle/Nijvel (fol. 93r), Nra Dma d'Hov./Hoves?[6] (fol. 96r), Bruges/Brugge (fol. 100r), Vilvord/Vilvoorde (fol. 109r), Cottrai/Kortrijk (fol. 110r), Ninoven/Ninove (fol. 114r), Enghien/Edingen (fol. 117r).[7] Volledigheidshalve vermelden wij nog dat in de catalogus van de BSB 'Astene' op fol. 148r geïdentificeerd wordt als 'Astene/Flandern' en dit ondanks de toevoeging "Acquistato dal Re di Frantia in Alemagna l'anno 155(2?)" [Veroverd door de Koning van Frankrijk in Duitsland in het jaar 155(2?)]. In realiteit gaat het hier om de Franse stad Stenay, in Lorreinen gelegen langs de Maas.[8] Over de maker van de plannen uit onze gewesten blijven wij in het ongewisse. De BSB-catalogus verwijst terecht naar Italiaanse artillerie-ingenieurs als auteurs van deze codex. Een mogelijke naam voor de plannen uit de Zuidelijke Nederlanden is Bernardino Paleari (Morcote CH 1520/1530 –Dole FR 1595), broer van de reeds genoemde Giorgio. Hij heeft namelijk een link met de Nederlanden. Als officier en ingenieur vecht hij aan Spaanse zijde mee in de slag bij Saint-Quentin (1557) en in 1585 kent Filips II hem een pensioen toe voor bewezen diensten in Bourgondië, Vlaanderen en andere gewesten in het noorden.

Bekijken wij nu het plan van 'Ninoven' als vestingstad van nabij. Het plan geeft enkel de vestingen weer met de relevante waterpartijen. De

4 RAMAER Johan Christoffel, *ROBLES (Caspar de), - Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, (1911-1937), 19, kol. 819-820. Over de plattegronden zelf, bekend als de 'Robles atlassen' handelen SCHROOR Meindert; VAN DEN HEUVEL Charles, *De Robles atlassen : vestingbouwkundige plattegronden uit de Nederlanden en een verslag van een veldtocht in Friesland*, Leeuwarden, Rijksarchief in Friesland, 1998, 256 p. + 60 kaarten; VAN DEN HEUVEL Charles, *Een derde atlas met Robles' veldtocht door Friesland in München : de codex iconographicus 141 en de verloren verzameling van Gabrio Serbelloni*, Leeuwarden, Rijksarchief in Friesland, 1998, 20 p.

5 Het jaartal 1610 is gebaseerd op de plattegrond van Jülich, waar duidelijk verwezen wordt naar de belegering van de stad in 1610 tijdens de Gulik-Kleefse Successieoorlog (*Jülich-Klevischer Erbfolgestreit*).

6 Identificatie zoals aangegeven in catalogus BSB München. Verder onderzoek is zeker aangewezen.

7 Wij geven deze beperkte lijst omdat de Münchense codex voor een aantal steden, waarvan de plattegrond van Jacob van Deventer niet (meer) voorhanden is, de oudst bewaarde cartografische weergave is. Dat is alvast het geval voor Edingen (mededeling Jos Bernaer, Herne) en Nijvel (mededeling via Peter Van den Hove, Mechelen), wellicht ook voor nog andere Belgische en Noord-Franse steden.

8 De benaming Astene voor Stenay is begrijpelijk wanneer men in de *Commentaires sur le faict des dernieres guerres en la Gaule Belgique , entre Henry second, tres chrestien Roy de France, & Charles cinquieme, Empereur* (Paris, 1555) van François de Rabutin leest over "la ville de Sthenay (autrement par langage corrompu appelée Astenay)". Van dit werk bestaan vele uitgaven. Het vermeld citaat komt voor onder de maand oktober 1552.

schaalstok linksonder is er een van 100 roeden van 12 voet elk (*Verghe cento da 12 piedi l'una*). Mogelijks gaat het om de Rijnlandse roede van 3,767 m, alhoewel dit niet klopt wanneer wij deze maat uitzetten op het plan. Wij gaan hier niet dieper op in omdat dit element in feite van secundair belang is voor de studie van het Ninoofse plan. Het plan is niet naar het noorden georiënteerd en bevat evenmin een windroos. De burcht (*Il Castello*) bevindt zich rechts en in wijzerzin zijn dan de vier stadspoorten aangegeven: *Porta di Brabant*[9], *P(or)ta di Grandmans*, *P(or)ta d'Allost*, *P(or)ta N(e)d(erwi)ek*[10]. De loop van de vestingen komt overeen met de stadswallen zoals wij die kennen van het stadplan van Jacob van Deventer. Het zijn de (laat)middeleeuwse wallen (13de/14de eeuw), met inbegrip van de gracht die ten noorden van de parochiekerk en het abdijcomplex het abdijbeluik diagonaal dwarst.[11] Een nota geeft aan dat het water in de stadsgrachten, omschreven als *acqua morta* of stilstaand water, afkomstig is van de met een letter C aangeduide rivier (*L'aqua della fossa viene dalla riviera C*). De letter C markeert de Nieuwe Dender, een noordelijke rivierarm, waarop binnen de stadskern een dubbele graanmolen van de heer van Ninove draait. Vanaf de 17de eeuw krijgt het stroomopwaartse deel van deze Nieuwe Dender dan ook de naam Molendender (in de volksmond de Kleine Dender).[12] Een zevental bruggen overwelven de grachten, o.a. bij de poorten, en hierbij springt de brug aan de Brabantpoort als belangrijkste naar voor. Gaat het hier om een stenen brug in tegenstelling tot de kleinere, houten ophaalbruggen? Waar de stadsgracht in het zuidoosten aansluit bij de Dender (rechtsboven op het vestingplan), is deze blijkbaar overkapt. Vermoedelijk wordt hiermee de in 1555-1557 aangelegde (nieuwe) Werf aangeduid. Deze sloot aan bij de Varkensmarkt/huidige Graanmarkt en zou pas bij de kanalisatie van de Dender in 1866-1868 verdwijnen.[13]

Het meest in het oog springend zijn echter de zes bolwerken of bastions op de hoeken van de stadswallen, naar de vorm onregelmatige vijf-

9 De *Porta di Brabant* van het Münchense plan bevindt zich niet op de traditionele locatie van de Brabantpoort, d.w.z. op de plaats waar de straatnaam van Burchtdam in Brusselstraat overgaat (ter hoogte van het huidige Dokter Frans Hemmeryckxplein). Zij wordt gesitueerd bij de aansluiting van de westelijke stadsvesten op de Dender, op het huidige stadsplan ongeveer op het kruispunt van Burchtdam en Denderkaai.

10 Lezing onzeker, maar bedoeld wordt de Nederwijkpoort (of Koepoort).

11 Over de opeenvolgende stadswallen: VANDE WINKEL Georges, *Over de oorsprong van de stad Ninove (tot ca. 1100): een hypothese geherformuleerd*, - *Het Land van Aalst*, 48, 1996, (3), p. 203-224; VAN DE PERRE Dirk; VANDE WINKEL Georges, *Ninove (Nieneve, Ninoven)* [veklarende tekst bij de uitgave van de stadsplattegrond van Jacob van Deventer], - *Het Land van Aalst*, 60, 2008, (4), p. 267-286 (meer bepaald over de grachten en vesten op p. 277-279).

12 ID., *o.c.*, p. 269.

13 *Ibid.*

hoeken, vaak met een stompe hoek vooruitspringend naar de veldzijde en onderling verbonden door rechte, ononderbroken courtines of gordijnen. Een dergelijk geheel staat bekend onder de naam 'de eerste Italiaanse versterkingswijze'.[14] Ter hoogte van de reeds genoemde heerlijke molens is de vesting nog voorzien van een ravelijn, een van de courtine losstaand voorwerk dat in dit geval de Dendervallei stroomopwaarts bestrijkt.[15]

Op een gegeorefereerd plan kunnen wij de zes bastions vrij nauwkeurig situeren.[16] Twee bastions sluiten aan bij de burchtheuvel (*Il Castello*) en bestrijken respectievelijk de Dendervallei en de site van de Brabantpoort met de brug en de weg naar Brussel. Aan het andere einde van de westelijke vestingwal en -gracht bevindt zich een tweede paar bastions, op het huidige stratenplan ter hoogte van het kruispunt Abdijstraat-Kloosterweg. Een vijfde bastion situeert zich bij de spoorwegovergang aan de Weggevoerdenstraat. Dit bastion moest ongetwijfeld de hoger gelegen Doornkouter bestrijken. Recent archeologisch onderzoek wijst uit dat dit plateau in 1688-1697 en 1745-1746 door de Franse legers als kampement zou zijn gebruikt, maar ook een veelvuldiger gebruik wordt niet uitgesloten gezien de ideale ligging van de Doornkouter als kampementplaats.[17] Het zesde en laatste bastion vinden wij terug op de rechteroever van de Dender ter hoogte van de Oude Kaai. Op dit bastion en de sporen die het naliet in toponymie en parcellering komen wij nog terug.

Voor een datering van de 'vestingstad Ninove' hebben wij twee sleuteldata. Op Horenbaults kaart van het Land van Aalst uit 1596 heeft Ninove terug zijn lineaire versterkingen zoals wij die zien op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer (ca. 1565). Dit terwijl Horenbault wél bastions, c.q. ravelijnen aangeeft bij Aalst, Gent en Oudenaarde. En op meer gedetailleerd cartografisch materiaal uit de 17de eeuw zien wij dan weer restanten van een (tweetal) bastion(s). Wij komen daar nog op terug. In de tijdsspanne 1565-1596 is er slechts één, overigens goed gedocumenteerde periode waarbinnen wij dit plan van Ninove als vestingstad kunnen situeren en dat zijn de twee en een half jaar van juni 1579 tot november 1582.

In die jaren is Filips van Egmont (1558-1590), oudste zoon van Lamoraal van Egmont, heer van Ninove. Aanvankelijk verblijft hij in

14 HASLINGHUIS E.J.; JANSE H., *Bouwkundige termen : verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, 5de uitg., Leiden, Primavera Pers, 2005, p. 88 (bolwerk), p. 134 (courtine) en p. 504-506 (vesting).

15 ID., *o.c.*, p. 383.

16 Dit georefereren gebeurde door Sadi Maréchal (Dienst Archeologie SOLVA), waarvoor onze dank.

17 Hierover VERBRUGGE Arne (Dienst Archeologie SOLVA), *Tussen Hof Ter Eyken en Den Doorn : archeologisch vooronderzoek*, - *Mededelingen Heemkring Okegem*, 43, 2018, (1), p. 13-14.

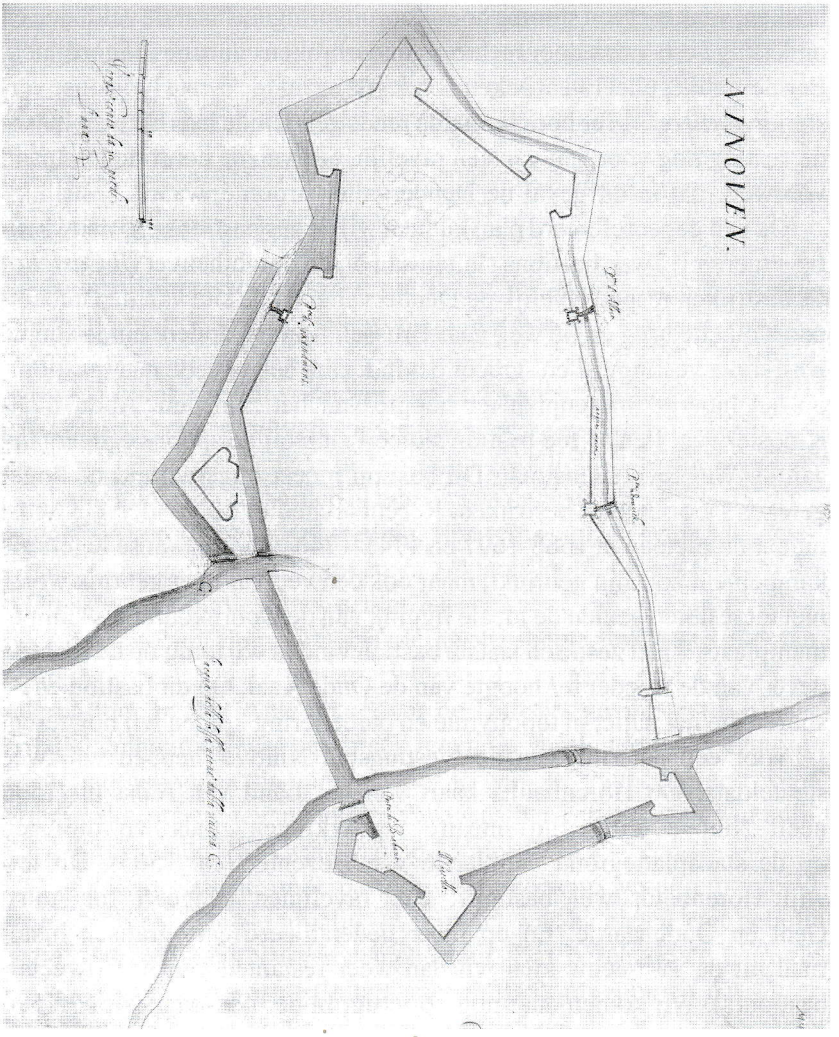

Origineel plan van de vestingstad Ninove (1579-1582). Omwille van de vergelijking met de naastliggende projectie is de kaart door ons gekanteld en noordwaarts georiënteerd. (© BSB München)

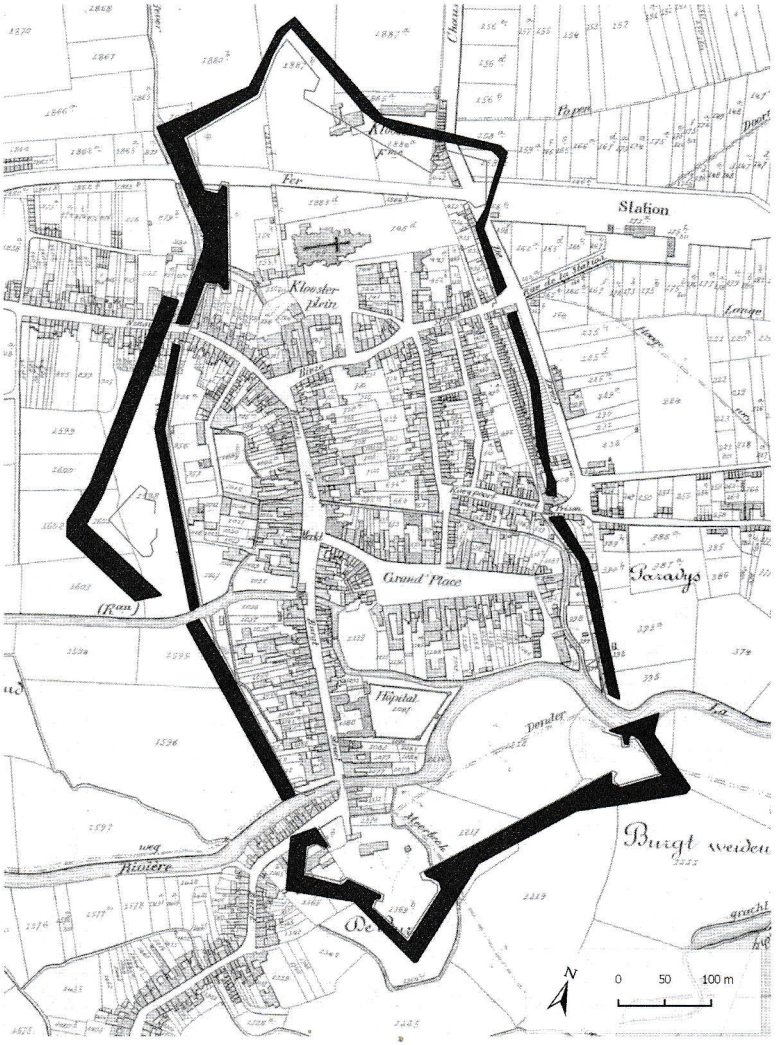

Gegeorefereerde projectie van de vestingkaart op de Poppkaart (ca. 1860). Gegeorefereerd bij SOLVA door Sadi Maréchal op basis van kaart van geopunt.be.

Nota bij de methodologie van het georefereren. Er zijn eerst door ons zes vaste punten bepaald die op beide kaarten gemeenschappelijk zijn (de Geraardsbergse Poort en de snijpunten van de westelijke vestgracht met de Molendender en de Dender; de Aalsterse Poort, de Nederwijkpoort en het snijpunt van de oostelijke vestgracht met de Dender). Vertrekkend van die referentiepunten heeft het GIS-programma (QGIS) vervolgens de vestingkaart met de originele verhoudingen geprojecteerd op de Poppkaart. Dat verklaart de (kleine) afwijkingen van de ligging van de vesten op beide kaarten. Het resultaat mag dus niet beschouwd worden als een historische reconstructie, wel als methode om een benaderende vergelijking toe te laten van de ligging van de vesten op beide kaarten.

Duitsland, maar na de Pacificatie van Gent (1576) komt Filips terug naar de Nederlanden, verzoent zich met de Spaanse kroon en wordt hersteld in het bezit van zijn vaderlijke goederen.[18] Hij is dan wel heer van Ninove, maar de stad is op dat moment in handen van de geuzen. Op 13 juni 1579 verovert Filips van Egmont Geraardsbergen, in de nacht van 24 juni volgt Ninove. Alexander Farnese, in 1578 landvoogd van de Nederlanden geworden, beveelt Egmont het gros van zijn troepen in Ninove te concentreren, de stad te versterken en zich te voorzien van munitie en levensmiddelen.[19] De Dendersteden Geraardsbergen-Ninove-Aalst moeten een stevige 'Spaanse' wig vormen tussen de calvinistische republieken Gent en Brussel[20], maar achterstallen in de soldij en gebrekkige ravitaillering maken Egmonts troepen balorig. Op 30 maart 1580 rukken Franse huurlingen onder de leiding van de Franse hugenoot François de La Noue op naar Ninove en zij nemen – gebruik makend van verraad - de stad in voor de Staatsen. Filips van Egmont wordt gevangen genomen en afgevoerd naar calvinistisch gebied. Van oktober 1580 tot in de winter van 1581 wordt koortsachtig verder gewerkt aan de versterking van de stad, maar nu door La Noue en de zijnen. 19 gemeenten in de regio worden aan een oorlogscontributie onderworpen en in de stad Geraardsbergen worden werkkrachten gevorderd. In 1594 moet de latere abt Antoon de Langhe ten behoeve van de commissarissen die de abstverkiezing leiden, als provisor een stand van zaken opmaken van de materiële toestand van de Ninoofse abdij. Om de armoede van de abdij te verklaren verwijst hij naar de gebeurtenissen van de jaren 1578-1587, waarbij hij uitdrukkelijk vermeldt "dat sij hebben moeten opbringhen totte fortificatie van steden van Nienove de somme van acht duysent gulden met laste van te onderhouden nu L nu LX soldaeten".[21] Het zijn deze vestingen die op het Münchense plan worden weergegeven.

In oktober 1582 start de Spaanse veldheer en landvoogd van de Nederlanden Alexander Farnese het beleg van de stad Ninove. De weers-

18 VAN DURME M., *Egmont, Filips, graaf van*, - [NATIONAAL], *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, Paleis der Academiën, 1964, 1, p. -/kol. 430.

19 Tenzij anders aangegeven komen alle historische gebeurtenissen in de volgende alinea's uit VANGASSEN Hendrik, *Geschiedenis van Ninove*. 2, Ninove, De Toren, 1960, p. 318-325.

20 Over Aalst en Geraardsbergen in de jaren 1579-1582/1585 handelen DE CACAMP François, *Dertig maanden uit de geschiedenis van Aalst: Juni 1579 tot December 1581*, - *Het Land van Aalst*, 8, 1956, (3-4), p. 117-150; 9, 1957, (1), p. 1-30; 9, 1957, (5), p. 217-244; DE CACAMP Fr[ançois], *Vier maanden uit de geschiedenis van Aalst: 1 Januari tot 23 April 1582*, - *Het Land van Aalst*, 6, 1954, (3), p. 151-189; DE CACAMP François, *De lijdensweg van Geraardsbergen 1579-1585*, - *Het Land van Aalst*, 11, 1959, (1-2), p. 42-63.

21 In extenso gepubliceerd bij VAN DE PERRE Dirk, *Het bewogen abbatiaat van de Ninoofse abt Petrus Aloysius (1579-1587)*, - *Het Land van Aalst*, 65, 2013, (4), p. 270-272.

omstandigheden zitten tegen, onophoudelijke stortregens teisteren de streek einde oktober en begin november. De wegen worden ontoegankelijke modderpoelen. De Denderweiden staan blank. Rondzwervende benden van (Spaansgezinde) Waalse Malcontenten en van (Staatsgezinde) geuzen maken de omgeving onveilig. De voedselbevoorrading valt volledig stil. Er komen meer soldaten om door honger en ziekte dan door de kogels van de belegerden. Wanneer de Italiaanse jezuïet en historicus Famiano Strada (Rome 1572-1649) in 1632-1647 zijn tweedelige *De Bello Belgico decades duae* ('Twee keer tien boeken over de oorlog in België') publiceert, heeft hij het over de *Ninovensis fames* ('de honger van Ninove'). Strada's werk behandelt de gebeurtenissen tussen 1555 en 1590, kent zeer veel uitgaven, verschijnt in zes talen en zal lang, vooral in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, het meest geraadpleegde werk over de Tachtigjarige Oorlog blijven.[22] In een Nederlandse vertaling uit 1655 luidt het als volgt: "(...) daer nochtans die tijt in 's Konings leger sulcke dierte en honger ontstondt; dat sy in 't belegh van Ninoven (daer het spreeck-woort *de honger van Ninoven* noch van daen komt) meest paerden-vleesch aten."[23]

Maar ondanks deze barre omstandigheden beveelt Farnese de aanleg van loopgrachten "in de richting van het voornaamste ravelijn van de stad". Trots alles "vorderen de voorbereidingen tot de stormloop op de stad. De loopgrachten van de Spanjaarden zijn tot dicht bij het ravelijn genaderd."[24] Wanneer twee stukken geschut - de laatste vijf dagen vanuit Oudenaarde aangesleept - in stelling worden gebracht, geven de belegerden zich over. Op 13 november 1582 bezet een Spaanse tercio de stad. De versterkingswerken door de geuzen aangelegd, ook de twee torens 'verloren cost', worden vernield. De Verloren Kosttorens bevonden zich respectievelijk op de westelijke stadsmuur ter hoogte van de Molendender en aan de oostkant langs de Werf.[25] Farnese verlaat zo spoedig mogelijk Ninove en gaat met het gros van

22 De eerste tien boeken zijn digitaal ter beschikking via Flandrica.be, de virtuele Vlaamse Erfgoedbibliotheek (http://www.flandrica.be/items/show/711/). Voor het volledige werk is dat, op basis van een exemplaar van de UGent, het geval via Google Boeken.

23 STRADA Famiano, *Het tweede deel der Nederlandtsche oorlogen, in Latijn beschreven in thien boecken (...); Beginnende met het stadthouderschap van Alexander Farnees de III. hertogh van Parma en Placense. Van het 1578. tot het 1590. jaer. Getrouwelick uyt het Latijn vertaelt; (...)*, Dordrecht, 1655. Eveneens beschikbaar via Google Boeken.

De gegevens uit VANGASSEN H[endrik], *De honger van Ninove*, - *Het Land van Aalst*, 5, 1953, (5), p. 213-232 herhaalt de auteur zo goed als volledig en letterlijk in zijn *Geschiedenis van Ninove*. Wij verwijzen naar dit laatste werk.

24 Citaten uit VANGASSEN Hendrik, *Geschiedenis van Ninove*. 2, Ninove, De Toren, 1960, p. 323-324.

25 Over deze torens : VANGASSEN H[endrik], *Plaatsnamen te Ninove : bewoning en verkeer*, - *Het Land van Aalst*, 11, 1959, (4), p. 159.

zijn leger in Asse kamperen. Het einde van de belegering maakt meteen een einde aan het kortstondig bestaan van Ninove als vestingstad.

Wanneer de Ninoofse premonstratenzers in 1585 na bijna twee decennia eindelijk naar hun abdij terugkeren, is het wegwerken van de fortificatie doorheen het abdijbeluik waarschijnlijk een prioritaire taak. In zijn 1653-1662 geschreven Ninoofse abdijkroniek verhaalt Godfried Van Elshout hoe de versterkingen vanaf het koor van de parochiekerk tot aan de Proostpoort en vandaar tot aan de [Bever]beek naast de Geraardsbergse poort worden geëffend.[26] De vestinggracht zelf is nog geheel of gedeeltelijk te zien op Philip De Dijns tekeningen van de Ninoofse abdij van ca. 1621[27] en 1644[28] én op het plan van Charles Boel uit 1650[29], maar niet op het De Dijnplan uit datzelfde jaar.[30] Dit kan het vermoeden bevestigen dat het Boelplan de weergave is van een oudere situatie. Het bastion naast de Proostpoort komt op al deze plannen voor, nu eens betiteld als 'wynbergh' (Boel, 1650), dan als 'den bergh ghenaemdt het groot bollewerck' (De Dijn, 1650). Proostpoort en bollewerk verdwijnen allicht allebei bij de classicistische heraanleg van de Ninoofse abdij in de loop van de 18de eeuw.

Maar ook buiten het abdijdomein vinden wij nog verwijzingen naar de laat-16de-eeuwse versterkingen, vooral dan in de toponymie en de 17de-eeuwse landboeken van de stad Ninove. Zo heb ik mij altijd vragen gesteld bij de straatnaam Dam, vroeger een voetpad tussen de Lavendelstraat/Geraardsbergsestraat en de Bleekstraat en verder langs de nog niet overwelfde Beverbeek richting Kerkplein. Op het gegeorefeerde plan van München wordt duidelijk dat dit toponiem teruggaat op de courtine die vanuit het zuiden het dubbele abdijbollewerk laat anslui-

26 Latijnse tekst en vertaling bij VAN DE PERRE Dirk, *Het bewogen abbatiaat van de Ninoofse abt Petrus Aloysius (1579-1587)*, - *Het Land van Aalst*, 65, 2013, (4), p. 263 en 268.

27 MECHELEN. ARCHIEF AARTSBISDOM, *Abdij Ninove*, nr. 13/6; STEPPE J.K.; JANSSENS Wilfried; VANDE WINKEL Georges, *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796). Catalogus van de tentoonstelling over Kerk en Patroonheiligen. Ninove 5-27 oktober 1985*, Ninove, Werkgroep Abdij Ninove, 1985, p. 14-16 en 49; OCKELEY Jaak, *Kaarten van de abdij van Ninove (1616-1781)*, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2016, p. 56-57 [daar foutief gedateerd 1616/1702] en kaart 2.

28 GENT. RIJKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 125; OCKELEY Jaak, *Kaarten van de abdij van Ninove (1616-1781)*, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2016, p. 51 en kaart 4.

29 Vroeger in NINOVE. DEKENIJARCHIEF, maar daar minstens sinds 1985 niet meer aanwezig. Zwart-witfoto in STEPPE J.K.; JANSSENS Wilfried; VANDE WINKEL Georges, *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796). Catalogus van de tentoonstelling over Kerk en Patroonheiligen. Ninove 5-27 oktober 1985*, Ninove, Werkgroep Abdij Ninove, 1985, p. 62.

30 VAN DE PERRE Dirk, *Tekening Philips De Deyn van abdijbeluik Ninove (1650) terug van weggeweest*, - *Het Land van Aalst*, 68, 2016, (1), p. 63-72; OCKELEY Jaak, *Kaarten van de abdij van Ninove (1616-1781)*, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2016, p. 51-52 en kaart 1.

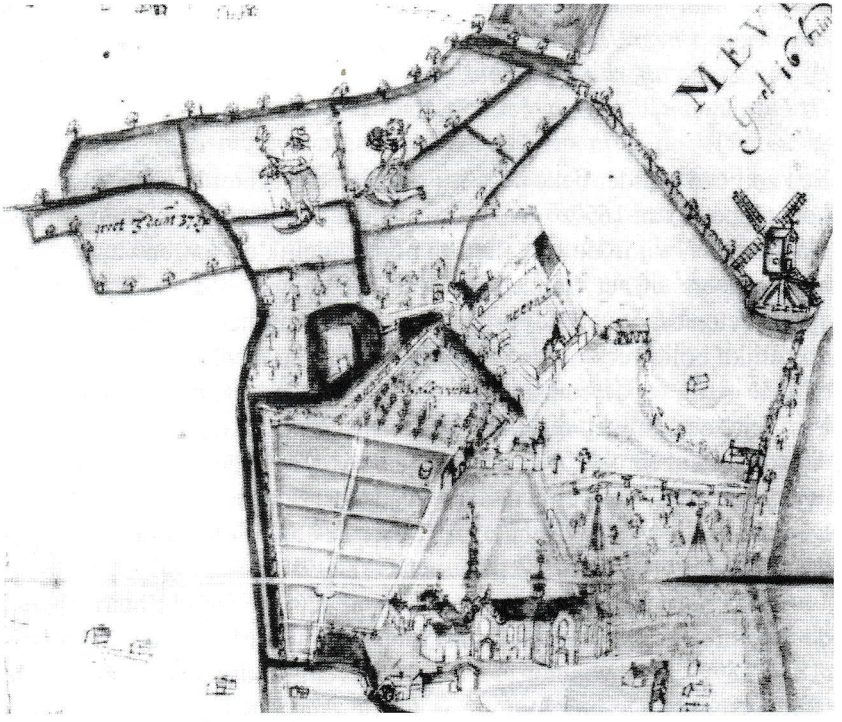

Boven. Abdijsite in plan De Dijn van 1621. Bemerk de nog aanwezige vestgracht doorheen het beluik en de Bollewerkheuvel. De kaart is in onze weergave 180° gedraaid om dezelfde oriëntatie te bekomen als met de onderstaande kaart. (©AAM, Abdij Ninove, nr. 13/6)
Onder. Abdijsite in plan de Dijn van 1644. De vestgracht is al gedeeltelijk gedempt, het bollewerk is nog aanwezig. (© RAG, Abdij Ninove, nr. 125)

ten bij de Geraardsbergse poort. Het toponiem 'dam' kan immers niet alleen verwijzen naar een (af)dam(ming), maar ook naar een (strek) dam, een dam die min of meer evenwijdig aan een oever loopt. Denken wij in Ninove maar aan de Burchtdam, die via een verhoogde weg tussen Dender enerzijds en burchtheuvel/oudere Denderarmen anderzijds toegang geeft tot burcht en stad.

In het landboek van Ninove uit 1652[31] lezen wij volgende bijzonder interessante items:

[fol. 18v] *N. 75. Den heere van Ninove eenen meersch achter de Burght, genaempt den Gansenbrouck lancst de Vaert ende Dender, oost Carel Losson, suijtwaerts den selven heere ende d'heer Joos de Groote, wesende groot ses dach[wan]t negenentseventich roeden, dus in dobbel III B[under] I D[achwant] LVIII R[oeden]*

[fol. 19r] *N. 76. Carolus Lousson (...) eenen meersch genaempt het Bollewerck westwaert den voorschreven meersch, noort de Dender, ende oostwaert d'heer Joos Van de Maele, groot een dach[wan]t vierenvijftig roeden en alf, dus in dobbel*
III D[achwant] IX Roeden

Een zo goed als identieke beschrijving van de rechterdenderoever geeft het landboek van 1652.[32] In de Atlas van de Buurtwegen en op de Poppplannen zien wij in de parcellering nog duidelijk de sporen van de Bollewerkmeers en het Ganzebroek. Het weideland in de vorm van een cirkelsector beantwoordt perfect aan de site van het voormalige, zuidoostelijke bollewerk op de rechteroever van de Dender. De *sentier no. 83* gaat terug op de courtine tussen dit bollewerk en de burchtsite, het is in feite de damweg die eraan herinnert. Reeds in de 14de eeuw wordt door het Ganzebroek overigens al een vestgracht gegraven zodat men het vanaf dan heeft over het Kleine Ganzebroek naast het Ganzebroek.[33] De kanalisatie van de Dender in de jaren 1866-1868 zal ook deze palimpsest definitief uit de weg ruimen.

Wij ronden onze vestenwandeling af aan de burcht(heuvel). Op de tekening van de Belgische lithograaf Charles-Joseph Hoolans (1814-1872) zien wij nog de laatste bovengrondse restanten van de toegangspoort. De burchtmotte is tot de dag van vandaag ongewoon intact bewaard. Ondergronds is nog veel archeologisch materiaal be-

31 GENT. RIJKSARCHIEF, *Oud Archief Ninove 1366-1891*, nr. 14. Medebestuurslid Dirk Van de Perre vestigde onze aandacht op deze bron, waarvoor onze dank.
32 GENT. RIJKSARCHIEF, *Oud Archief Ninove 1366-1891*, nr. 15, fol. 11v.
33 VANGASSEN H[endrik], *Plaatsnamen te Ninove: hydronymie, - Het Land van Aalst*, 8, 1956, (5), p. 226.

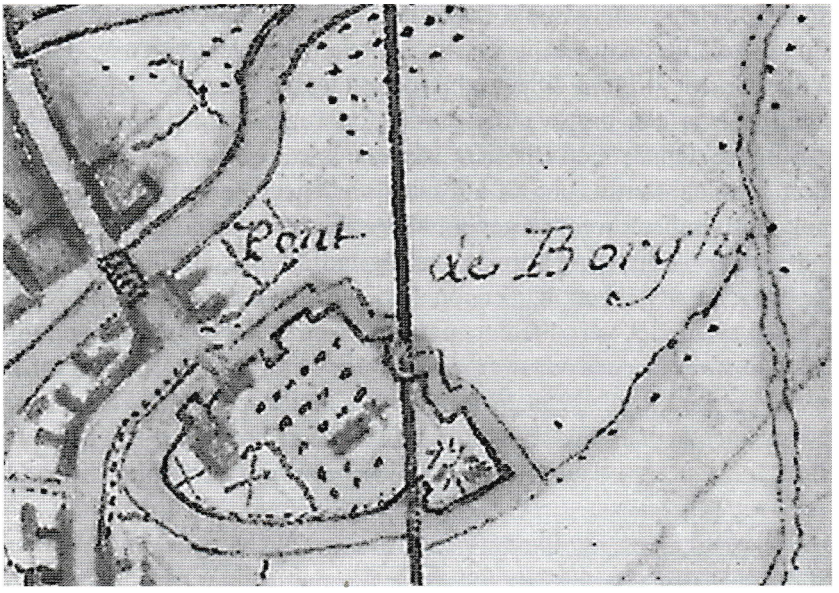

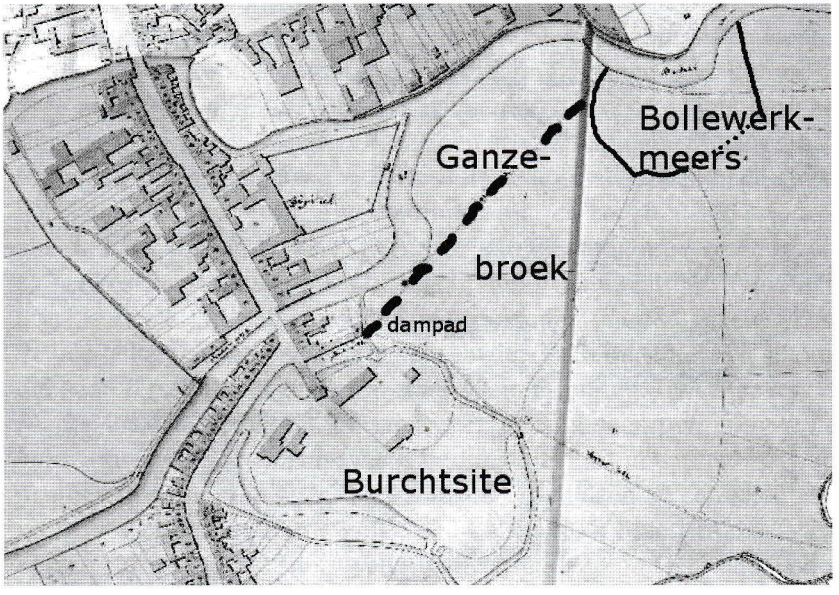

Boven. Burchtsite in plan Villaret, 1745-1748 (© IGN France)
Onder: Atlas van de Buurtwegen (1843) met burchtsite, Bollewerkmeers en Ganzebroek. Men herkent nog duidelijk de burchtsite linksonder, maar in de parcellering rechtsboven ook de Bollewerkmeers (de stippellijn is een reconstructie). Beide worden verbonden door een voetweg, de damweg die de voormalige courtine volgt en het Ganzebroek in twee delen splitst.

waard.[34] De laatste visuele herinnering aan de laat-16de-eeuwse vestingen zelf verdwijnt al in het derde kwart van de 18de eeuw. Op de Villaretkaart (1745-1748) vormt de oude burchtmotte het centrale element van een bastion, dat duidelijk teruggaat op de 16de-eeuwse vestingen. Op de Ferrariskaart van een kwarteeuw later is dit bastion óf totaal verdwenen óf alleszins niet meer de moeite waard om nog cartografisch weer te geven. Na tweehonderd jaar is ook de laatste visuele herinnering aan de vestingstad Ninove (1579-1582) weg.

Tot slot nog even wijzen op het dubbele belang van het Münchense plan. Het vervolledigt niet alleen onze kijk op wat ongetwijfeld de zwartste periode was uit de geschiedenis van het Ninoofse, maar het geeft ook betekenis aan een aantal toponiemen die tot op heden niet of moeilijk te verklaren waren op basis van het gekende cartografisch materiaal. Het Münchense plan reikt ons hier de hand.

Georges Vande Winkel
Heirebaan 107
B-9400 Ninove-Denderwindeke
vande.winkel.georges@gmail.com

34 Daarover VAN DEN HOVE Peter, *Een vondstmelding archeologie : het poortgebouw van de burcht van Ninove, - Het Land van Aalst*, 68, 2016, (2), p. 143-150; HERREMANS D. (red.) e.a., *Archeologische evaluatie en waardering Burcht van Ninove (Oost-Vlaanderen)*, Brugge, Ruben Willaert en Brussel, Agentschap Onroerend Erfgoed, 2018, 220 p.

TEKENING VAN VERHAEGEN UIT NINOOFSE KERKARCHIEF ZOEK

In september 2014 kon ik in de Ninoofse abdijkerk de pas in het dekenaal kerkarchief ontdekte ontwerptekening van Theodoor Verhaegen tentoonstellen. Het gaat om een zeldzame presentatietekeningen van deze Mechelse beeldhouwer, gemaakt in 1749 van het transeptaltaar van de abdijkerk.[1] De tekening was opgerold en vervuild. Eigenlijk had ze moeten verhuizen naar het Rijksarchief in Gent, maar op mijn aandringen was Geert Van Bockstaele, verantwoordelijk voor de parochiearchieven in het bisdom Gent, bereid ze in Ninove te laten, zodat de tekening kon gerestaureerd en af en toe tentoongesteld worden zonder al te veel administratieve rompslomp.

In 2015 werd de tekening inderdaad gerestaureerd voor de som van 1850 euro door José Van Loon van het restauratieatelier Coperta (Zwijnaarde), die voordien ook twee grote tekeningen van Jan Baptiste Simoens van de Ninoofse abdijgebouwen uit het Aartsbisschoppelijk Archief van Mechelen gerestaureerd heeft. Het geld voor de restauratie werd door privésponsoring bijeengebracht (1000 euro door de voormalige Werkgroep Abdij via Georges Vande Winkel en Hans Scheerlinck, 500 euro geschonken door ondergetekende en 350 euro door de vzw Parochiale Werken via deken Michel Bekaert). De gerestaureerde tekening was te zien in de Ninoofse abdijkerk ter gelegenheid van Open Monumentendag 2015 en nogmaals op 16 april 2016 tijdens de studiedag van de Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden, gehouden te Ninove en handelend over de gerestaureerde abdijkerk. Op het einde van de studiedag werd de tekening door Julien Van Bockstaele en mij terug naar de dekenij gebracht. Het is de laatste maal dat Julien en ik de tekening gezien hebben.

De tekening is bij de restauratie gehecht aan het vlakke drager en geplaatst in een kartonnen map, zodat ze beschermd wordt tegen het daglicht. De map heeft ongeveer een afmeting van 80 op 55 cm. Dus geen klein stukje papier dat zomaar ergens ongemerkt kan gelegd zijn.

Toen ik voor de Nacht van de Geschiedenis van 20 maart 2018, georganiseerd door het Davidfonds, voorstelde om de tekening opnieuw aan het publiek te laten zien, daar het thema gewijd was aan het houtwerk in de abdijkerk, kreeg ik tot mijn ontsteltenis van de pastoor te horen dat de tekening onvindbaar was. Ook na een uitgebreide zoektocht konden

1 D. VAN DE PERRE, *Onbekende ontwerptekening (1749) van Theodoor Verhaegen in Ninoofse kerkarchief*, in: *Het Land van Aalst*, 67, 2015, p. 49-70.

Geert en Julien Van Bockstaele ze niet vinden en tot vandaag heb ik geen enkel teken ontvangen dat de tekening terecht is.

Deken Bekaert verhuisde in het najaar van 2016 na zijn benoeming tot pastoor van de Sint-Annaparochie in Aalst en de dekenij kreeg vanaf 2017 met Alexander Van Daele een nieuwe bewoner, die als pastoor moet instaan voor gans Groot-Ninove, dat van vijftien tot één parochie herleid is. Inmiddels werden einde 2017 de restauratiewerken aan de dekenij aangevat en verhuisde het parochiearchief, samen met dat van Sint-Theresia, Okegem, Lebeke en Meerbeke, vrij ordeloos zo heb ik vernomen, naar een bijgebouw van de dekenij. Het blijft dus een gissen wanneer de tekening verdwenen is, of ze enkel zoek is maar nog in het gebouw en of ze door iemand ontvreemd is.

Het is niet het enige belangrijke stuk dat uit het decanaal archief verdwenen is. Ik verwijs naar het Boelplan van de Ninoofse abdijsite uit 1650, verdwenen circa 1970-1980, het oudste verslagboek van de kerkfabriek over de periode 1811-1875, verdwenen circa 1990-2010, en de tekening van Philips de Dijn uit 1650, zoek tijdens de jaren 2000-2014, maar in 2014 tussen allerlei rommel in de dekenij teruggevonden en daarna naar het Rijksarchief van Gent gebracht.

Deze voorvallen wijzen op de slordige en ondeskundige manier waarop met het archief wordt omgesprongen. En zo stelt zich de vraag of het nog verantwoord is om parochiearchief in pastorijen te bewaren. Mijn antwoord is ondubbelzinnig neen. Het Rijksarchief bezit de ruimte en het deskundige personeel om archief te bewaren zoals het moet. Bovendien is het een publieke instelling, die het jaar door voor onderzoekers toegankelijk is. Ik kan me niet voorstellen dat de Ninoofse pastoor nog de tijd heeft om portier te spelen voor archiefbezoekers. Die toegankelijkheid wordt des te belangrijker na het afschaffen van de oude parochies. Het parochiearchief is de belangrijkste bron voor de studie van het lokale parochieleven tijdens de 19de en 20ste eeuw. En het is dan ook logisch dat de Ninoofse parochiearchieven, vijftien in getal, op één plaats bewaard worden. Nu zijn er tien in het Gentse Rijksarchief aanwezig en vijf in de Ninoofse pastorie.

Laat ik tot besluit hopen dat ik binnen enige tijd kan schrijven, zoals met het De Dijnplan: "tekening van Verhaegen terug van weggeweest".

Dirk Van de Perre

SIGNALEMENT

Hunnegem. Boek en museum

Koenraad DE WOLF en David LARMUSEAU, *Hunnegem, het kloppende hart van Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 2018, 196 pp.

HUGE. Museum Hunnegem-Geraardsbergen (Gasthuisstraat 100, 9500 Geraardsbergen)

Hunnegem is een complex gegeven. Oorspronkelijk is het de oudste parochiekerk van Geraardsbergen. Nadat die functie in de 12de eeuw wordt overgenomen door de Bartholomeuskerk op de Markt wordt de kerk nadien vooral een Maria-bedevaartsoord met een nog beperkte parochiale functie. In 1624 wordt het een slotklooster (priorij) voor benedictinessen. Na de Franse Revolutie wordt het kloosterleven heropgestart en worden de activiteiten vooral gericht op armenzorg en onderwijs. Zoals elders sterft de zustercommunauteit langzaam uit en houdt in 2008 op te bestaan. De middelbare school fusioneert met het Sint-Carharinacollege. Alleen een lagere school, beheerd door de VZW Katholieke Basisschool Hunnegem, houdt nog stand. De rest van de gebouwen met de kerk worden verkocht. Op initiatief van David Larmuseau, de algemeen directeur van zorggroep Eclips, de nieuwe eigenaar, wordt Hunnegem vanaf 2012 uitgebouwd tot een eigentijds socio-cultureel centrum. Die ganse complexe geschiedenis wordt uitgebreid en rijk geïllustreerd uit de doeken gedaan in het boek dat in tien hoofdstukken de lange geschiedenis van het Hunnegemcomplex samenvat.

In nakoming van een belofte aan de zusters bij de verkoop in 2008 nam Larmuseau het initiatief voor het museum (HUGE), dat is ingericht in de voormalige kerk en de aansluitende Pax-zaal. Dat museum opende in het weekend van 4-6 mei 2018. Het museum biedt enerzijds een zeer verzorgde presentatie van de geschiedenis van Hunnegem en anderzijds een aantal thematische items (Mariadevotie, Benedictus, Neogotiek, Schatkamer, Monastiek leven, Kantschool, Oorkondenkabinet). Alleen al voor het gebouw zelf is Hunnegem een bezoek waard. Het kerkgebouw is de grootste en best bewaarde romaanse éénbeukige kerk van Oost-Vlaanderen. Binnenin zijn de indrukwekkende muurschilderingen van de Geraardsbergse neogotische schilder Louis Bert de l'Arbre te zien. Kerk en Pax-zaal met het aanliggende kloosterpand zijn beschermd

als monument en een uitgebreider deel van de site is een beschermd stadsgezicht.

De inhoudelijke uitbouw van het museum is het werk van Koenraad De Wolf. Hij schuwt in zijn boek gewaagde hypothesen over de bouwgeschiedenis van de kerk niet. Zo zou de romaanse kerk ca. 1050 gebouwd zijn en na 1068 vergroot onder toezicht van de abdij van Dikkelvenne, wat betekent dat Dikkelvenne al vóór 1096 bij de overheveling van deze abdij naar Geraardsbergen – volgens De Wolf een strafmaatregel – het patronaat van Hunnegem bezat. Deze hypothese, die meer archeologische en bouwhistorische onderzoek behoeft, opent alleszins boeiende nieuwe perspectieven op de ontstaansgeschiedenis van de stad Geraardsbergen en de Sint-Adriaansabdij.

Kortom, hoewel een deel van het museum vooral een Geraardsbergs publiek met banden met de voormalige school zal interesseren, bieden het gebouw, de muurschilderingen en de aanwezige kunstwerken voldoende materie om ook een breder publiek te boeien. Verder opent in de lokalen van de priorij op 13, 14 en 15 juli het nieuwe Filmmuseum Vlaanderen zijn deuren. Meer informatie biedt de website www.MuseaHunnegem.be.

Jammer genoeg is het museum HUGE, een privaat initiatief, nog niet permanent open voor het publiek. Wel kunnen na afspraak met conservator Koenraad De Wolf (koenraad.de.wolf1@telenet.be) groepsbezoeken georganiseerd worden. Een aanrader.

Dirk Van de Perre

Waarde abonnee/lezer van Het Land van Aalst,

Vanaf de jaargang 2019 gaat ons tijdschrift de digitale weg op. Wij hebben sinds meerdere jaren naast ons driemaandelijks, gedrukt tijdschrift een occasioneel verspreide elektronische nieuwsbrief. Een gratis inschrijving op onze nieuwsbrief stond volledig los van een betalend abonnement. Heel wat abonnees zijn ook nieuwsbrieflezers maar lang niet allemaal. In de toekomst is het belangrijk dat wij u allen kunnen bereiken, o.a. omdat wij via dat adressenbestand het verschijnen van een nieuw nummer kunnen aankondigen, met inhoud en een korte abstract van de artikels. Het enige wat u hoeft te doen is op https://laposta.nl/f/ssun3fbhafz5 uw e-mailadres in te voeren. Eventueel ook naam en voornaam, maar dat is allerminst een verplichting. En uiteraard kan u zich te allen tijde uitschrijven. U vindt het aanmeldingsformulier ook op de actualiteitspagina van onze website. (http://www.hetlandvanaalst.be/actua.html)

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis'.

Voor de aankoop en de kostprijs van losse nummers, oude jaargangen, kaarten en andere publicaties van de vereniging, zie onze website http://www.hetlandvanaalst.be.

Alle betalingen dienen vooraf te gebeuren op onze rekening BE33 3930 3032 7646 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst.

De Riemaecker
PRINTING

offsetdruk prepress ontwerp gelegenheidsdrukwerk afwerking digitale druk

Nukerkeplein 9 9681 Nukerke T 055 21 14 04 info@deriemaecker.be www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LXX - 2018 - Nummer 2 - april - mei - juni

P.J. DE CONINCK
Van Zender Brussel tot Geheim Leger. Priesters in het arrondissement Aalst tijdens de Tweede Wereldoorlog 85-106

L. BEECKMANS
In een nis verborgen. Een 18de-eeuws muntdepot uit Bambrugge 107-134

G. VANDE WINKEL
Ninove in handen van François de la Noue en belegerd door Alexander Farnese. Een onbekend plan van de stadswallen (1579-1582) 135-148

D. VAN DE PERRE
Tekening van Verhaegen uit Ninoofse kerkarchief zoek 149-150

SIGNALEMENT 151-152

MEDEDELING 152

Afgiftekantoor: Gent X
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare